

संपादकीय

बंगाली लेखक-प्रकाशकांपुढील पेच

इंग्लिशमधील बेस्टसेलर पुस्तके भारतात अनधिकृतरीत्या छापून विकण्यात येतात हे आपल्याला माहीत आहे. आता परदेशी प्रकाशक त्याबाबत जागरूक असल्याने अशा प्रकारांना आळा बसत आहे; आणि भारतीय प्रकाशनाचे हक्कही येथील प्रकाशकांना देण्याबाबत उदार धोरण ते ठेवत आहेत. परंतु आता भारतीय पुस्तकांचेही परदेशात अनधिकृतरीत्या प्रकाशन-वितरण चालू आहे अशा बातम्या कानावर आल्या किंवा वाचायला मिळाल्या तर आश्चर्य वाटतेच.

बंगाली भाषेतील पुस्तकांबाबत असा प्रकार सर्रास सुरू असून, अनेक नामवंत बंगाली लेखकांची गाजलेली पुस्तके परवानगी न घेता चोरून छापण्यात येतात; भारतीय आवृत्तीपेक्षा कमी किमतीत ती विकली जातात; त्यामुळे बांगला देशमध्ये छापलेली ही पुस्तके कलकत्त्यातील वाचकही स्वस्त मिळतात म्हणून बिनदिक्कत विकत घेऊ लागले आहेत. पाचसहा वर्षांपूर्वी भारतातून बांगला देशमध्ये पन्नास कोटी रुपयांच्या पुस्तकांची निर्यात होई. ती आता खूप खाली आली आहे अशी तक्रार आनंद पब्लिशर्स या कलकत्त्यातील सर्वात मोठ्या प्रकाशन संस्थेने केली आहे. बांगला देशमध्ये आजमितीला बारा कोटी लोकसंख्या आहे आणि ती बंगाली भाषकच आहे. बांगला देशमध्ये लेखककवींची संख्या त्यामानाने कमी आहे; परंतु बंगाली भाषेबद्दलचा अभिमान मात्र प्रचंड आहे. बंगालीतील नामवंत व लोकप्रिय लेखकांची पुस्तके बांगलादेशीय वाचकांनाही आवडतात; ती तेथे चांगली खपतात. या वस्तुस्थितीचा फायदा घेऊन तेथील काही चलाख प्रकाशकांनी व संधिसाधू व्यक्तींनी भारतीय प्रकाशकांकडून ती पुस्तके मागविण्याऐवजी बांगला देशातच छापण्याचे तंत्र अवलंबिले आहे; आणि त्या पुस्तकांच्या किमतीही मूळ बंगाली पुस्तकाच्या किमतीपेक्षा कमी ठेवण्याचे धोरण ठेवले आहे. केवळ लोकप्रिय लेखकांची बेस्टसेलर कथा कादंबऱ्यांपुरतीच ही अनधिकृत छपाईची मोहिम मर्यादित नसून शब्दकोश, ज्ञानकोश, उपयोजित विषयांवरील पुस्तके ही देखील चोरून छापली जात आहेत. देव साहित्य कुटिर या प्रकाशन संस्थेच्या बंगाली इंग्लिश शब्दकोशाला मोठ्या प्रमाणावर मागणी असते. दरवर्षी नवी आवृत्ती काढली लागते. १७५ रुपये तिची किंमत आहे. परंतु या डिक्शनरीची अनधिकृत आवृत्ती बांगलादेशमध्ये छापण्यात आली असून तिची किंमत फक्त सव्वाशे रुपये आहे. त्यामुळे देव साहित्य कुटिरकडे या डिक्शनरीच्या ऑर्डर्स येणेच बंद झाले आहे. पाच वर्षांपूर्वी सालिना १२ हजार प्रती बांगला देशला पाठवल्या जात. या संस्थेची निर्यात वर्षाकाठी ७-८ कोटींची असे; ती आता शून्यावर आली आहे.

या अनधिकृत छपाईला बांगला देश सरकारची मूक संमती असावी, असे मानायला जागा आहे. आपल्या भारतीय प्रकाशक संघाचे एक शिष्टमंडळ मध्यंतरी बांगला देशच्या पंतप्रधान हसिना वाजेद यांना भेटले होते. या अनधिकृत प्रकाशन करणाऱ्या टोळक्यांवर धाडी घालून या प्रकाराला पायबंद घालावा अशी मागणी त्यांनी केली. तेव्हा बाईनी, “मी या प्रकरणात जरूर

लक्ष घालीन” असे म्हटले खरे; परंतु त्याचबरोबर आमचे लोक गरीब आहेत असेही सुनावले. त्यातून ध्वनित होणारा अर्थ असा की तुमची महागडी पुस्तके आयात करण्यासाठी आमच्याकडे परकी चलन नाही. येथे ती आम्ही छापून स्वस्तात वाचकांना देऊ शकतो.

बांगलादेशच्या सरकारचा या चोरट्या व्यवहाराला असा छुपा पाठिंबा असल्याने बंगाली प्रकाशक मोठ्या पेचात पडले आहेत. या प्रकाराला आळा घालण्यासाठी ते विविध मार्गांचा अवलंब करीत आहेत. एक तर पुस्तकांच्या किमती अवास्तव ठेवण्याचे धोरण बदलून त्या शक्यतो कमी ठेवण्याची त्यांनी आता मानसिक तयारी चालवली आहे. चोरून छापून विकणाऱ्यांना न परवडतील इतक्या बेतासबात किमती ठेवल्या तर चोरून छापण्याचा व्यवसाय फायदेशीर राहणार नाही हा त्यामागील तर्क. दुसरा मार्ग म्हणजे बांगला देशातील प्रकाशकांना पुस्तकाचे हक्क देण्याबाबत थोडे उदार व सहळ धोरण. विशिष्ट टक्केवारीवर हे हक्क दिल्याने अनधिकृत छपाईला आळा बसेल; शिवाय रॉयल्टीपोटी काही रक्कमही लेखकप्रकाशकांना मिळत राहील.

बांगला देशातील या चोरट्या प्रकाशकांचे धाडसही विलक्षणच आहे. अग्रगण्य कादंबरीकार सुनील गंगोपाध्याय यांची एक कादंबरी ‘देश’ या साप्ताहिकाच्या दुर्गापूजा अंकात आली. पुस्तकरूपाने ती कादंबरी निघायला अजून अवकाश आहे. तसे हक्क कोणा प्रकाशकाला त्यांनी विकलेले नाहीत. परंतु त्यांना चक्क आपली ती कादंबरी पुस्तकरूपाने बघायला मिळाली तेव्हा धक्काच बसला. ती बांगला देशमध्ये छापण्यात आली होती आणि बाजारात राजरोस उपलब्ध होती. कलकत्त्यातून ढाका येथे पुस्तके जाण्याऐवजी ही उलटी गंगा वाहू लागली आहे. बांगलादेशमधून कलकत्त्याला पुस्तके येऊ लागली आहेत आणि कॉलेज स्ट्रीट या तेथील ग्रंथविक्रीच्या अग्रेसर भागात ती सहजपणे विकली जात आहेत. दुर्गापूजा अंकात आलेल्या नव्या कादंबऱ्या कलकत्त्यातील प्रकाशन संस्थांच्या आधीच बांगलादेशातील हे छुपे रस्तुम पुस्तकरूपाने छापून बाजारात आणत आहेत आणि लेखकाला एक कवडीही मानधन न देता स्वतः गबर होत आहेत. बहुसंख्य लोकप्रिय लेखकांच्या मानधनाच्या उत्पन्नात त्यामुळे घट होत राहिली आहे.

मराठी भाषेच्या बाबतीत अशी काही स्थिती होणे अवघड आहे. मराठी भाषक स्वतंत्र असा दुसरा देश जर स्थापन झाला तर कदाचित असे काही घडू शकेल. परंतु तशी शक्यता नजिकच्या काळात तरी दिसत नाही. मॉरिशसमध्ये मराठी भाषक मंडळी आहेत; परंतु त्यांचे मराठी एकोणिसाव्या शतकातल्या ग्रामीण मराठीच्या वळणाचे आहे. तशात मॉरिशसची लोकसंख्याही कमी. खुद्द महाराष्ट्रातही मराठी भाषकांची संख्या कमी होत चाललेली. शहरातील मराठी मुले तर बहुतेक इंग्रजीतच शिकू लागलेली! तेव्हा एकूण मराठी साहित्याचा वाचकवर्ग कमी कमी होत जाणार अशी भीती आहेच. बंगाली लोकांचे अजूनही मातृभाषेवर प्रेम आहे. पुस्तके वाचण्याची त्यांना आवड आहे. त्यासाठी चोरून पुस्तके छापण्याचीही त्यांची तयारी आहे. आपली पुस्तके अशी परदेशात चोरून छापली जात आहेत आणि वाचक त्यावर तुटून पडत आहेत, हे दृश्य एकूण मराठी लेखकांच्या बाबतीत दर्शनदुर्लभच!

अर्थात बंगाली लेखक-प्रकाशकांच्या व्यथा वेदनांशी आपली हमदर्दी हवीच. ग्रंथ व्यवहार हा नैतिक व व्यावसायिक मूल्यांवरच उभा असायला हवा.

संपादक

रुनील्यहा!

‘सूर्य पाहिलेली माणसे’ – प्रकाशन

“तत्त्ववेत्त्यांच्या सामाजिक व सांस्कृतिक सहभागाची माहिती समाजापुढे आणली पाहिजे,” असे मत ज्येष्ठ समीक्षक व विश्वकोश मंडळाचे अध्यक्ष प्रा. रा. ग. जाधव यांनी ‘श्रीविद्या प्रकाशन’चे संस्थापक मधुकाका कुलकर्णी यांच्या स्मृतिदिनानिमित्त अरुंधती खंडकरलिखित ‘सूर्य पाहिलेली माणसे’ या पुस्तकाचे प्रकाशन करताना व्यक्त केले. तत्त्वज्ञानाचे अभ्यासक भगवान जोशी या वेळी प्रमुख पाहुणे म्हणून उपस्थित होते.

इतिहास, विज्ञान व तत्त्वज्ञान या क्षेत्रांत मराठी साहित्य हवे तितके समृद्ध झाले नाही, अशी खंत श्री. जोशी यांनी या वेळी व्यक्त केली. ते म्हणाले, “समाजात आज होत असलेल्या घडामोडीचे भाष्य हजारो वर्षांपूर्वी तत्त्वज्ञानी केले होते. ती दृष्टी त्यांच्याकडे होती. इंग्रजीमध्ये या पाश्चात्य तत्त्ववेत्त्यांचे समृद्ध वाङ्मय उपलब्ध आहे. समाजाची गरज ओळखून ज्ञानाचे ते भांडार मराठीतून खुले व्हायला हवे.”

भारतीय तत्त्ववेत्त्यांविषयी मराठीत साहित्य कमी आहे, असा मुद्दा श्री. जोशी यांनी आपल्या भाषणात मांडला. तो धागा धरून श्री. जाधव म्हणाले, “समाजदक्ष, संस्कृतिदक्ष तत्त्ववेत्त्यांची आणि विचारवंतांची मोठी परंपरा महाराष्ट्राला आहे. त्यांच्या सामाजिक भूमिकांबाबत व सांस्कृतिक सहभागाबाबत मराठीत अत्यल्प साहित्य आहे. त्यामुळे विचारवंतांची वैचारिक मांडणी धूसर व संदिग्ध होते. या विषयावरील साहित्याअभावी एक प्रकारे त्यांची कोंडीच झाली आहे. याउलट परिस्थिती पाश्चात्य विचारवंतांबाबत आहे. तेथे अशा परंपरांचा ठळक परिचय करण्याची पद्धत आहे. तेथील अभ्यासकांमध्येच तो दृष्टिकोन आहे. तत्त्वज्ञ सामाजिक व सांस्कृतिक जीवनाचाही घटक असतो. समाजातील अशा विशिष्टतेचे भान आपल्याकडेही निर्माण व्हायला हवे. विचारवंतांची परंपरा शोधून मांडायची असते. मराठीतून तशी मांडणी केली गेली, तरच ज्ञानाच्या निर्मितीचीही भाषा परिपूर्ण होईल. नव्या शतकाच्या उंबरठ्यावर श्रीमती खंडकर यांच्या पुस्तकामुळे ही अपेक्षा पूर्ण करण्याची प्रक्रिया सुरु झाली आहे.”

लेखिका खंडकर यांनी या वेळी मनोगत व्यक्त केले. पत्रकार लता राजे, गो. रा. जोशी यांचीही भाषणे झाली. ‘सकाळ’चे संपादक अनंत दीक्षित, मुद्रक अनंत लिमये यांचा कार्यक्रम सत्कार करण्यात आला. संस्थेचे संचालक उपेंद्र कुलकर्णी यांनी सूत्रसंचालन केले.

पैठणमध्ये नाथषष्ठी उत्सव

१५ मार्च रोजी पैठण येथील संत एकनाथ महाराजांच्या नाथषष्ठी उत्सवाला वाड्यातील रांजणाच्या पूजेने प्रारंभ झाला. रांजणाच्या पूजेसाठी भाविकांची गर्दी झाली होती. षष्ठी, सप्तमी व अष्टमी असा तीन दिवस हा उत्सव साजरा करण्यात येतो. षष्ठीच्या पहिल्या दिवशी गावातील नाथ मंदिरातून मानाची पहिली दिंडी निघाली. गोदावरीच्या वाळवंटातून नाथांच्या समाधी मंदिरात या दिंडीचे आगमन झाले. या ठिकाणी टाळ-मृदंगाच्या निनादात भक्ती कीर्तन करून ही दिंडी गावातील नाथमंदिरात परतली. गावातील नाथ मंदिर म्हणून ज्याचा उल्लेख करण्यात येतो तो नाथांचा राहता वाडा आहे. याच वाड्यात षष्ठी प्रारंभ पूजेचा रांजण आहे. या वाड्यात जेथे देव आहेत ते एकनाथ महाराजांचे देवपूजेचे ठिकाण आहे. नाथ ज्या देवांची पूजा करीत ती विजयी पांडुरंगाची मूर्ती तिथे आहे. श्रीखंड्या ज्या सहाणेवर चंदन उगाळीत होता, ती सहाण येथे आहे. नाथ महाराज पुराण सांगण्यासाठी ज्या खांबाला टेकून बसत, तो खांब याच मंदिरात आहे. दत्तात्रेयांनी चोपदाराचे काम केले, याची स्मृती म्हणून मंदिराच्या महाद्वारावर दत्तात्रेयांचे चित्र आहे. यात्रेस आलेले भाविक भानुदास-एकनाथ असा नामघोष करतात. नाथांच्या घराण्यात त्यांच्या अगोदर ‘भानुदास’ महाराज नावाचे एक महान सत्पुरुष होऊन गेले. एकनाथ महाराजांचे ते पणजोबा होते. पंढरीच्या पांडुरंगाला त्यांनीच पंढरपूरला आणले, अशी दंतकथा आहे. ते सूर्य उपासक होते. या सत्पुरुषाचा व नाथांचा उल्लेख म्हणून ‘भानुदास-एकनाथ’ असा नामघोष करण्याची प्रथा पडलेली आहे. नाथमंदिरात सकाळी काकड आरतीचा कार्यक्रम झाला. पाटबंधारे विभागाने नाथ सागरातील पाणी गोदावरीत सोडले. त्यामुळे भाविकांची स्नानाची सोय झाली. गोदावरीच्या वाळवंटात भाविकांची मोठी गर्दी उसळली.

चळवळीसाठी साहित्य म्हणजे वाङ्मयीन गुन्हेगारी : डॉ. आनंद यादव

चळवळ ही गोष्ट साहित्याला फार मोठा धोका ठरते असे उद्गार सुप्रसिद्ध साहित्यिक डॉ. आनंद यादव यांनी नागपूर येथे काढले.

नागपूर विद्यापीठ मराठी विभाग व यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठानतर्फे आयोजित ग्रामीण

लक्षपूर्वक वाचा...

यामुळे आपण पुढील नवीन स्पर्धा जिंकू शकाल...

ज्या दिवशी मी विचारलं, ‘तू म्हणतेस की त्यानं मातीपासून माणूस बनवला.’
आई रागावून म्हणाली, ‘त्यानं, त्यानं काय म्हणतेस, आदरानं अल्ला म्हण’
‘ठीक आहे. पण मग माझ्या अंगावर माती कुठंय? चामडं आहे. चामड्याखाली
मांस आहे आणि मांसाखाली हाडं.’
आमाय मेयेबेला

लेखिका : तसलिमा तासरिज

अनु.: मृणालिनी गडकरी

किंमत : २०० रु.

साहित्य समीक्षा या विषयावरील चर्चेत अध्यक्षस्थानवरून ते बोलत होते.

डॉ. यादव म्हणाले की, ग्रामीण साहित्याला १९६० नंतर विशिष्ट स्वरूप प्राप्त झाले. दलित साहित्याची चळवळ प्रथम चळवळ म्हणून उदयास आली. दलित साहित्याने वाङ्मयीन चळवळ निर्माण केली. प्रारंभीच्या दलित साहित्याला ग्रामीण साहित्यच म्हटले जात होते.

साहित्यातील समाजजीवन प्रवाही असते असे सांगून ते म्हणाले की, कालांतराने साहित्यातील संस्कृती रचनेत व नैतिकतेत फरक पडत जातो. वेगवेगळ्या समस्या निर्माण होतात. त्या समस्या सोडविल्या गेल्या पाहिजेत. विशिष्ट वेळी वर्णव्यवस्थेची समस्या सोडविता आली नाही त्यामुळे वाङ्मयामध्ये विकृती निर्माण झाली.

दलित साहित्यावर प्रहार करताना डॉ. यादव म्हणाले की, साहित्यिकांच्या स्वातंत्र्यावर चळवळीच्या बांधिलकीने गदा येते. म्हणून ग्रामीण साहित्यिक कोणत्याही महापुरुषांचे नाव वारंवार उच्चारत नाही. वाङ्मयीन मूल्यांना धक्का लागता कामा नये आणि कलावादाकडे वळू नये अशीही ग्रामीण साहित्यिकाची भूमिका आहे. कारण ग्रामीण साहित्य हे जीवनवादी साहित्य आहे. ग्रामीण साहित्यात विद्रोहाची गरज नाही.

दलित साहित्य समीक्षा या विषयावर डॉ. गंगाधर पानतावणे यांच्या अध्यक्षतेखाली चर्चा झाली.

ग्रामीण कथा (प्रमोद मुनघाटे) ग्रामीण कादंबरी (प्रा. किशोर सानप) व ग्रामीण कविता (डॉ. आशा सावदेकर) या विषयावर निबंध वाचले गेले. मराठी विभागप्रमुख डॉ. कुलकर्णी यांनी प्रास्ताविक केले.

निरंजन घाटे यांचे शंभरावे पुस्तक

सत्तावीस वर्षे गेली विज्ञानाची पार्श्वभूमी असलेले लेखन घाटे करित आहे. घाटे आता साठीत असले, तरी त्यांच्या पुस्तकांनी शंभरी गाठली आहे. 'वेध पर्यावरणाचा' हे त्यांचे शंभरावे पुस्तक सध्या निर्मिती अवस्थेत असून, या महिनाअखेरपर्यंत ते प्रसिद्ध व्हावे, अशी अपेक्षा आहे. या शंभरातील जवळपास निम्मी पुस्तके ज्यांनी प्रकाशित केली, त्या 'मेहता पब्लिशिंग हाऊस'कडूनच हे शंभरावे पुस्तक वाचकांपुढे येणार आहे. देवेन कौशिक, जी. एस. सिन्हा, बाळ मुळे, सुखदेव साळुंके अशा कितीतरी टोपण नावांनीही घाटे यांनी लेखन केले आहे. अर्थात, त्या त्या वेळी आवश्यकतेनुसार टोपणनावांनी केलेले लेखन नंतर पुस्तकरूपाने निरंजन घाटे म्हणूनच प्रसिद्ध झाले आहे. घाटे यांचे ९८ वे पुस्तक 'सेक्सायन' 'मॅजिस्टिक' तर्फे प्रसिद्ध झाले आहे. घाटे यांच्या पुस्तकांच्या आवृत्त्याही काढायला प्रकाशक तयार असतात. पण वैज्ञानिक माहितीच्या दृष्टीने जे आता कालबाह्य झाले आहे, अशा लेखनाच्या आवृत्तीला घाटेच नकार देतात. आताही त्यांचे 'विज्ञानाचे शतक' नव्या आवृत्तीत येतेच आहे.

विदर्भ साहित्य संघ अध्यक्षपदी सुरेश द्वादशीवार

सुरेश द्वादशीवार विदर्भ साहित्य संघाच्या अध्यक्षपदी निवडून आले. तरुण तुर्कानी त्यांच्या विरोधात जोरदार आघाडी उघडली होती. रवींद्र डोंगरदेव आणि कुमार शास्त्री हे दोघे मैदानात होते. या दोघांना बाहेर मिळालेला प्रतिसाद मतपेटीत मात्र दिसला नाही. बहुसंख्य मतदारांना ओळीने पाचव्यांदा द्वादशीवार आणि त्यांची सोनेरी चमूच हवी असे या निवडणुकीतून

सिद्ध झाले आहे. तब्बल २० वर्षांनंतर संघाची निवडणूक झाली. या अगोदर १९८० साली निवडणूक होऊन तुंबळ लढाई झाली. डॉ. मधुकर आष्टीकर तेव्हा अध्यक्ष होते. श्रीपाद जोशी आणि चमूने तेव्हा विरोधात फळी बांधली होती. आज जोशी सत्ताधाऱ्यांच्या तंबूत आहेत.

मराठीपेक्षा अन्य भाषांतील साहित्यात शिवाजीचे यथार्थ चित्रण :

मराठी साहित्यापेक्षा बंगाली, तामिळ, तेलगू व कन्नड भाषांमध्ये शिवाजीच्या जीवनावर अधिक संख्येने महाकाव्ये लिहिण्यात आली असून ती त्यांच्या कार्याचे जास्त अचूक मूल्यमापन करणारी आहेत, असे मत कोल्हापूर येथील अभ्यासक प्रा. डॉ. वसंतराव मोरे यांनी पुणे येथे व्यक्त केले.

सी. के. गोयल कला व वाणिज्य महाविद्यालय आणि संत नामदेव अध्यासन, पुणे विद्यापीठ यांनी 'शिवकाल आणि मराठी साहित्य' या विषयावर चर्चासत्र झाले.

शिवाजीमहाराजांच्या चरित्रामध्ये नैतिकता आणि व्यावहारिकता यांचा उत्तम आदर्श आहे असे सांगून डॉ. मोरे म्हणाले, त्याचे प्रतिबिंब अन्य भाषांतील साहित्यात उत्तमप्रकारे पडलेले आहे. त्यामुळे बांगला मुक्तीच्या संग्रामामध्ये शिवाजी हा आमचा 'वॉर हिरो' असे अनेक बंगाली मुसलमानांनी सांगितले होते.

छत्रपतींची गादी चालवणाऱ्या पेशवाईच्या काळात देखील शिवाजीमहाराजांवर चार पुस्तकांपलीकडे फारसे लिहिले गेले नाही. याकडेही डॉ. मोरे यांनी लक्ष वेधले.

ज्येष्ठ समीक्षक डॉ. अरविंद वामन कुलकर्णी म्हणाले : मराठीतील शिवाजीविषयक लिखाण हे मध्यमवर्गीय दृष्टिकोनातून लिहिले गेले आहे. त्यामुळे शिवाजीमहाराजांचे खरे स्वरूप त्यातून स्पष्ट होत नाही.

आधुनिक साधनांचा वापर साहित्य संशोधनास व्हावा

"साहित्य संशोधनासाठी आधुनिक साधनांचा वापर केला गेला पाहिजे. आधुनिक जगात

लक्षपूर्वक वाचा...

यामुळे आपण पुढील नवीन स्पर्धा जिंकू शकाल...

ही बाई, जी त्याला बरंच काही बोलली, तिच्याकडे तो नवलानं बघत होता. तिच्या मूक वेदना, असह्य मजबूरी ह्या सगळ्यांचा त्यानं कधी विचारच केला नव्हता. त्या वेदनांमुळं तिचे डोळे असे पडद्याआड असावे. तसे भावनाहीन निस्तेज होते? कोण जबाबदार होतं ह्याला? तो? त्याच्यासारखे अनेक?

गहाण पडलेली टेकडी

लेखिका : मारिया श्रेयस

अनु.: अंजनी ठरवणे

किंमत : १२० रु.

वापरात असलेल्या नव्या शब्दांचा स्वीकार मराठीने केला पाहिजे. तसेच संदर्भ साहित्याची पेढी विद्यापीठांच्या मराठी विभागाने तयार केली पाहिजे,” अशी अपेक्षा पुणे विद्यापीठाचे कुलगुरू डॉ. अशोक कोळस्कर यांनी व्यक्त केली.

पुणे विद्यापीठाच्या मराठी विभागाच्या सुवर्ण महोत्सवानिमित्त ‘संशोधनाच्या नव्या दिशा’ हे चर्चासत्र झाले. सध्या पीएच. डी. करणाच्या तीस संशोधकांनी निबंध सादर केले. प्रा. रा. ग. जाधव, डॉ. अ. वा. कुलकर्णी, डॉ. सु. रा. चुनेकर, डॉ. रेखा साने इनामदार, डॉ. शशिकांत देशपांडे यांच्या अध्यक्षतेखाली ही सत्रे झाली. विभागप्रमुख डॉ. नागनाथ कोतापल्ले यांनी प्रास्ताविक केले. डॉ. मृणालिनी शहा यांनी आभार मानले. प्रा. सतीश कुलकर्णी यांनी सूत्रसंचालन केले.

तुकोबा संत वाङ्मयातील योद्धा : रामदास महाराज

संत तुकाराममहाराज यांनी धर्माच्या नावावर चाललेल्या ढोंगबाजीवर प्रहार केला व खरा धर्म लोकांना समजून सांगितला. तुकोबा हा संतवाङ्मयातला योद्धा आहे, असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही, असे प्रतिपादन ह.भ.प. रामदासमहाराज जाधव पंढरपूरकर यांनी केले.

श्री क्षेत्र देहू येथे श्रीसंत तुकाराममहाराज बीजेनिमित्त कीर्तन करताना श्री रामदासमहाराज बोलत होते. यावेळी बद्दीनाथमहाराज तनपुरे, सुदर्शनमहाराज पंढरपूरकर, निवृत्ती भालेकर, संयोजक शेखर कुटे, विद्याधर ताठे, संजय किरवे, राजेंद्र राका, एस. बी. कंदलकर उपस्थित होते.

रामदासमहाराज जाधव पुढे म्हणाले की, तुकोबांनी धर्माच्या नावावर चाललेल्या ढोंगबाजीवर प्रहार केले व खरा धर्म लोकांना समजून सांगितला. मात्र, जे लोक ज्ञानेश्वरी, तुकोबांची गाथा यांसारखे ग्रंथ वाचूनही अद्याप वर वैकुंठ आहे वगैरे स्वरूपाच्या थोतांडावर विश्वास ठेवत आहेत त्यांच्या बुद्धीची कीव केली पाहिजे. देवाची हिंदू धर्माने जेवढी चेष्टा केली आहे, तेवढी मुस्लिमांनीही केलेली नाही असा टोला त्यांनी हाणला.

शनि-शिंणगापूरच्या मंदिरात महिलांना प्रवेश मिळत नाही. वास्तविक असे करायचे काही कारण नाही. महिलांना मंदिरात जाऊ द्यावे. शनिमहाराज अन त्या काय ते बघून घेतील, असा चिमटा त्यांनी आपल्या कीर्तनात घेतला. आजही आपण थोरामोठ्यांच्या पोवाड्यात शकून-अपशकूनाचा उल्लेख करून समाजाला अज्ञानात ठेवण्याचा व अंधश्रद्धा जोपासण्याचा प्रयत्न करत आहोत, ही दुर्दैवी बाब असल्याचे त्यांनी सांगितले.

संत तुकाराममहाराज यांनी संसाराचे आव्हान स्वीकारले. एवढेच नव्हे तर ‘तुका म्हणे आम्ही जिंकला संसार’ असे त्यांनी म्हटले आहे. मात्र, प्रपंच करायला सांगणारे तुकोबा असमर्थ आणि ‘सावधान’ म्हणताच पळालेले मात्र ‘समर्थ’ ठरवले गेले, अशी खंत रामदासमहाराज यांनी व्यक्त केली. देव कृपावंत आहे, तुम्ही शबरी झालात तर तो तुमची उष्टी बोरेही खातो. तुम्ही रावण झालात तर तो ‘राम’ होतो व नाश करतो असे ते म्हणाले, तर संतांबाबत बोलताना ते म्हणाले की, आई जसे लेकराचे अपराध पोटात घालते तसे समाजाचे असंख्य अपराध जे सहन करतात ते संत असतात.

या संपूर्ण विश्वात जेवढे संत होऊन गेले त्यांची पुण्यतिथी साजरी केली जाते; पण समग्र विश्वाच्या पाठीवर तुकोबा असा संत झाला की, ज्या महापुरुषाची बीज साजरी केली जाते, असा उल्लेख रामदासमहाराज यांनी केला.

अहिराणीचे पुरस्कारविजेते कृष्णा पाटील

खानदेशची बोलीभाषा असलेल्या अहिराणीला पहिलावहिला साहित्य अकादमी पुरस्कार प्राप्त झाला. भारत सरकारने गेल्या दोन वर्षांपासून साहित्य अकादमीतर्फे बोलीभाषा सन्मान पुरस्कार सुरू केला. दरवर्षी दोन बोलीभाषांना हा पुरस्कार दिला जातो. यंदा अमळनेर येथील साहित्यिक, अहिराणीचे अभ्यासक कृष्णा पाटील यांना अकादमीचा हा भाषा सन्मान प्राप्त झाला.

कृष्णा पाटील हे खानदेशातील अहिराणीवर सातत्याने लिहित आले असून, एक अभ्यासक म्हणून त्यांचा बोलबाला आहे. त्यांचे अहिराणी भाषेतील दोन खंड आहेत. ‘कामगारांच्या कविता’ हा काव्यसंग्रहदेखील प्रसिद्ध आहे.

चिमटा काढण्याची शिरीष कणेकर यांची शैली वाखाणण्याजोगी

कुणालाही न दुखावता मिशिकलपणे चिमटा काढण्याची शिरीष कणेकर यांची शैली वाखाणण्याजोगी आहे, असे गौरवोद्गार मुख्यमंत्री विलासराव देशमुख यांनी काढले. सुप्रसिद्ध लेखक आणि रोचक एकपात्री कार्यक्रम सादर करणारे श्री. शिरीष कणेकर यांच्या ‘वेचक-शिरीष कणेकर’ पुस्तकाचे प्रकाशन मुख्यमंत्री देशमुख यांच्या हस्ते ‘वर्षा’ या निवासस्थानी करण्यात आले.

आपल्या भाषणात, ‘कुणालाही न दुखावता मिशिकलपणे चिमटा काढण्याची कणेकर यांची शैली आपल्याला भावते,’ असे मुख्यमंत्री म्हणाले. त्यावर ‘म्हणूनच नव्या पुस्तकाचे नाव वेचक असले तरीही, ते खोचक असायला हवे, असे काही मित्रांनी मला सुचविले होते’, असे कणेकर उद्गारले. या कार्यक्रमास शिक्षणमंत्री रामकृष्ण मोरे, दिलीप प्रकाशनचे दिलीप काळे, श्री. उल्हास पवार आदी उपस्थित होते.

साहित्ययात्रांच्या लकी ड्रॉ योजनेचा शुभारंभ

पुणे येथे आचार्य अत्रे सभागृहात सुरू असलेल्या ‘साहित्ययात्रे’च्या लकी ड्रॉ योजनेचा प्रारंभ शंकर सारडा यांच्या हस्ते झाला. पुस्तके खरेदी करणाऱ्या वाचकाला त्यांच्या बिल क्रमांकाचे कूपन दिले जाते व रोज सायंकाळी त्याचा ‘ड्रॉ’ काढला जातो. एका भाग्यवान वाचकाची निवड करून त्याला त्या बिलाची रक्कम परत केली जाते. या योजनेच्या पहिल्या ड्रॉमध्ये मधुमालती शालिवाहन सोलेगावकर यांची भाग्यवान वाचक म्हणून निवड झाली व त्यांना रुपये १०१२ एवढी रक्कम परत करण्यात आली.

लक्षपूर्वक वाचा...

यामुळे आपण पुढील नवीन स्पर्धा जिंकू शकाल...

आयुष्य कधीकधी जखमी चित्याप्रमाणं उंच उड्या मारीत धावत राहतं, आणि त्याच्या पावलांचे ठसे जागोजागी उमटत राहतात. हे ठसे रेषेने जोडून पाहीले तर विलक्षण आकृतिबंध तयार होतात.

रावीपार

लेखक : गुलजार

अनु.: विजय पाडळकर/मोहन वेढ्याळ

किंमत : १५० रु.

राष्ट्रसंताच्या विचारांचे कालसापेक्ष परिष्करण आवश्यक

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या अनुयायांनी त्यांच्या विचारांची पोपटपंची केली तर त्यांचे विचार कळणार नाहीत म्हणूनच राष्ट्रसंताच्या विचारांचे संकलन नव्हे तर कालसापेक्ष परिष्करण होणे आवश्यक आहे, असे विचार ज्येष्ठ विचारवंत डॉ. भा. ल. भोळे यांनी देवळी येथे चवथ्या राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विचार साहित्य संमेलनाच्या उद्घाटनप्रसंगी केले. संमेलनाचे अध्यक्षस्थान संतसाहित्याच्या अभ्यासिका डॉ. जुल्फी शेख यांनी भूषविले.

डॉ. भोळे म्हणाले की, हिंदुत्ववाद्यांच्या मनात राष्ट्राची जी संकल्पना आहे, ती राष्ट्रसंतांना कधीच अभिप्रेत नव्हती. माणसे जिवंत जाळावीत, ही हिंदुत्ववाद्यांची 'राष्ट्र' भावना आहे. आपल्यात ते टोप्या घालून फिरतात. त्यांचा हा कावा आपण ओळखला पाहिजे, 'वक्तादशहस्त्रेषु' म्हणून जे शब्दांचे बुडबुडे वाढतात, त्यांना असे व्यासपीठ वर्ज्य केले पाहिजे. राष्ट्रसंतांच्या साहित्याचा एक प्रवाह निर्माण होणे आवश्यक आहे. विचार जेव्हा सृजनाच्या पातळीवर जातो, तेव्हा तो साहित्याच्या पातळीवर जातो. जीवनासाठीच कला हे राष्ट्रसंतांच्या विचारांचे सूत्र होते.

डॉ. जुल्फी शेख यांनी सांगितले की, ग्रामगीतेच्या माध्यमातून राष्ट्रसंतांनी देशातील शोषित, वंचितांच्या कल्याणाचा फार मोठा विचार मांडलेला आहे. जातीधर्माच्या नावाखाली देशात दंगली घडवून आणणाऱ्यांचे षड्यंत्र रोखण्यासाठी राष्ट्रसंतांचे विचार खेड्यापाड्यात पोहोचणे आवश्यक आहे.

या प्रसंगी गुरुकुंज आश्रम येथील प्राचार्य केशवदास रामटेके यांना 'राष्ट्रसंत सेवाव्रती पुरस्कार' पाहुण्यांच्या हस्ते देऊन गौरवान्वित करण्यात आले. संमेलनात, एकविसाव्या शतकात गुरुदेव सेवा मंडळाच्या कार्याची दिशा, राष्ट्रसंतांच्या साहित्याचा 'मी अभ्यासक कसा झालो' या विषयावरील परिसंवाद होऊन यात डॉ. सुभाष सावरकर, डॉ. बाळ पदवाड, प्रा. राजेंद्र मुंडे, प्रकाश कथळे यांनी विचार मांडले.

'नटसम्राट' इंग्रजीत असते, तरीही गौरविले गेले असते.

"वि. वा. शिरवाडकरांनी 'नटसम्राट' हे नाटक जर इंग्रजीत लिहिले असते, तर 'किंग लियर' लिहिणारा शेक्सपियर आम्हाला पुन्हा मिळाला, असे इंग्रजी रसिकांनी म्हटले असते," अशा शब्दांत ज्येष्ठ साहित्यिक प्रा. ग. प्र. प्रधान यांनी कुसुमाग्रजांविषयीच्या आपल्या भावना व्यक्त केल्या.

कुसुमाग्रजांचे धाकटे बंधू के. रं. शिरवाडकर यांनी लिहिलेल्या 'तो प्रवास सुंदर होता' या पुस्तकाचे प्रकाशन प्रधान यांच्या हस्ते झाले. अध्यक्षस्थानी 'सकाळ'चे संपादक अनंत दीक्षित होते. ज्येष्ठ कवयित्री शांता शेळके आणि कवी समीक्षक शंकर वैद्य यांचीही या वेळी भाषणे झाली.

प्रा. प्रधान म्हणाले, "राम गणेश गडकरी आणि कुसुमाग्रज या दोघांचीही साहित्याची शैली शेक्सपियरच्या शैलीशी नाते सांगणारी होती. गडकऱ्यांच्या 'राजसंन्यास' नाटकातील एका प्रवेशाचे इंग्रजीत भाषांतर करण्याचा प्रसंग आला, तेव्हा ते मी कुसुमाग्रजांकडून करून घेतले. त्यांनी केलेले भाषांतर वाचल्यानंतर लक्षात आले, की त्यांची शैली शेक्सपियरसारख्या अलौकिक साहित्यिकाच्या शैलीशी नाते सांगणारी आहे. गडकऱ्यांच्या भाषेचा आब त्यांनी अतिशय समर्थपणे इंग्रजीत आणला होता. त्यावेळी असे वाटले, की त्यांनी त्यांचे 'नटसम्राट'

हे नाटक इंग्रजीत आणले असते, तर इंग्रजी रसिकांनी 'किंग लियर' लिहिणारा आमचा शेक्सपियर आम्हाला पुन्हा मिळाला असे निश्चितपणे म्हटले असते. कुसुमाग्रज गडकरी आणि शेक्सपियर या दोघांनाही गुरू मानत असत. आम्हाला गडकरी, शेक्सपियर आणि कुसुमाग्रज असा त्रिवेणी संगम बघायला मिळाला हे आमचे भाग्य आहे."

"के. रं. शिरवाडकर यांनी आपल्या पुस्तकाचे शीर्षक 'तो प्रवास सुंदर होता' असे दिले आहे. मी असे म्हणेन, की त्यांचा प्रवास सुंदर होताच होता; पण तो कोलंबसाचा प्रवास होता. अनेक वादळ-वाऱ्यांना तोंड देत त्यांनी हा प्रवास केला. त्यांच्या कवितांनी त्या वेळच्या आमच्यासारख्या सत्याग्रह्यांच्या मनात देशभक्तीच्या ज्वाळा पेटत होत्या," असेही प्रा. प्रधान यांनी या वेळी सांगितले.

शांता शेळके म्हणाल्या, "आपल्या आयुष्यातच आख्यायिका बनण्याचे भाग्य त्यांना लाभले. त्यांचा 'विशाखा' हा काव्यसंग्रह मराठी काव्यातील एक महत्त्वाचा टप्पा आहे. तीव्र सामाजिक जाणीव हे त्यांच्या काव्याचे वैशिष्ट्य होते. या साऱ्या त्यांच्या वैशिष्ट्यांचे दर्शन त्यांचे बंधू के. रं. शिरवाडकर यांनी या पुस्तकातून घडविले आहे. कुसुमाग्रजांचे बंधू असूनही, त्यांनी स्वतःला या पुस्तकात छान अलिप्त ठेवले आहे."

शंकर वैद्य म्हणाले, "कुसुमाग्रजांच्या जीवनावरील हे वेगळ्या स्वरूपाचे पुस्तक आहे. त्यांच्या जीवनाची घडण, जाणिवांचा विकास के. रं. शिरवाडकरांनी या पुस्तकातून आपल्यासमोर मांडला आहे. त्यांच्या काळातील सामाजिक परिस्थिती त्यांनी आपल्या समोर मांडली आहे. वस्तुनिष्ठतेपासून ईश्वराच्या शोधापर्यंत कुसुमाग्रजांच्या कवितेचा प्रवास कसा घडत गेला, याचा उलगडा या पुस्तकातून होतो."

दीक्षित म्हणाले, "के. रं. शिरवाडकरांनी अतिशय तन्मयतेने; पण तितक्याच अलिप्तपणाने कुसुमाग्रजांची वैशिष्ट्ये आपल्या पुस्तकात सांगितली आहेत. रोजच्या जगण्यातही वेगळी दृष्टी

लक्षापूर्वक वाचा...

यामुळे आपण पुढील नवीन स्पर्धा जिंकू शकाल...

मृत्यूदूताची चाहूल डॉनला केव्हाच लागलेली होती. पण तो समाधानी होता. आता आपण अमर आहोत. क्लोरिकुझिओ फॅमिलीचं रक्त आता खऱ्या अर्थानं मानवी जीवनात कायमचं अस्तित्वात राहील आणि ही किमया केवळ आपली, एकट्याची आहे. झोप लागण्याआधी डॉनच्या डोळ्यासमोर चित्र तरळून गेलं पण निरपराध माणसांना निष्कारण गुन्हेगारीकडं ढकलणारं हे जग खरंच किती निष्ठुर असतं नाही?

द लॉस्ट डॉन

लेखक : मारिओ पुञो

अनु.: जमिल काळे

किंमत : ३५० रु.

कुसुमाग्रजांनी सांभाळली. हीच प्रगल्भ जाणीव पेरणारा अविनाशी कवी म्हणजेच कुसुमाग्रज. आज कलह सभोवार आहेत. संप्रमांची गर्दी आहे. आयुष्याला अर्थ देणारे रस्ते क्षीण वाटू लागले आहेत. अशा वेळी कुसुमाग्रजांच्या बंधूंनी अतिशय परिश्रमाने व जाणीवपूर्वक 'तो प्रवास सुंदर होता' या पुस्तकाचे लेखन केले आहे. एका अर्थाने ही मोठी सांस्कृतिक घटना मराठीच्या प्रांगणात घडली आहे. कुसुमाग्रजांसारख्या मोठ्या माणसाच्या मरणातही शाश्वताचा आविष्कार कसा असतो हे पुस्तक वाचताना जाणवते. कुसुमाग्रजांच्या सहवासात आलेल्यांवर कुसुमाग्रजांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा परिणाम होत असे, त्यामुळे त्यांच्या आचार-विचारातही बदल होत असे. विसाव्या शतकातील ते एक अलौकिक व्यक्तिमत्त्व होते."

के. रं. शिरवाडकर यांनी आपल्या मनोगतात कुसुमाग्रजांच्या काव्यप्रेरणांचा वेध घेतला. कुसुमाग्रज आधी आत्मपर कविता लिहीत; नंतर त्यांची कविता वस्तुनिष्ठ झाली. नंतरच्या टप्प्यांमध्ये विविधता येत गेली. शिव आणि सौंदर्याचे दर्शन त्यांच्या 'मारवा' या कवितासंग्रहातून घडते, असे ते म्हणाले.

श्री. ना. पेंडसे यांना जनस्थान पुरस्कार

नाशिकच्या कुसुमाग्रज प्रतिष्ठानतर्फे विख्यात कादंबरीकार श्री. ना. पेंडसे यांना जनस्थान पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. पेंडसे यांनी आपल्या समर्थ लेखणीतून जन्माला घातलेली 'गारंबीचा बापू', 'राधा' आणि 'राजेमास्तर' ही पात्रे आपल्या खास वेशभूषेत त्यांच्या ३४ साहित्यकृती पालखीतून मिरवीत कोकणच्या दशावतारी तालवाद्यांच्या खणखणाटात रंगमंचावर अवतरली आणि ना. धों. महानोरांच्या 'शब्दांचा हा खेळ मांडिला' या गणाने सोहळ्याच्या सुरुवातीलाच सुरेल रंग भरले गेले, नेहमीची लंबीचवडी भाषणे, परिचय, आभार इत्यादी परंपरागत उपचारांना फाटा देऊन अनौपचारिक मैफलीचे स्वरूप सोहळ्याला प्राप्त झाले. श्रीमती तारा भवाळकर, प्रसिद्ध रंगकर्मी दामू केंकरे व प्रा. शिरीष गंधे या तिघांनी मनमोकळ्या संवादातून पेंडसे यांच्या साहित्यकृतींचे गौरवपूर्ण शब्दात विश्लेषण करित त्यांच्या साहित्यिक कारकीर्दीचा पट उलगडत नेला. या मैफलीत पेंडसे यांचे अनेक किस्से सांगत कोकणस्थी शब्दांची शिरीषाजी शिरूभाऊंच्या भगिनी कलावती वैशंपायनांनी गोखलेवाडीतल्या आपल्या आदर्श दादाचे वर्णन पारदर्शी शब्दांत उभे केले आणि विधानसभेचे अध्यक्ष अरुणभाई गुजराथी यांनी शिरीषाजीची बहार उडवून दिली.

श्रीमती तारा भवाळकर म्हणाल्या, प्रत्येक साहित्यकृतीतून एक प्रदेश प्रकट होत असतो. सभोवतालचे वातावरण व्यक्तिरेखा घडवीत असतात. कोकणच्या तांबड्या मातीतून जन्मलेल्या पेंडसेंच्या कादंबरीतल्या व्यक्तिरेखांनी मराठी मनांवर ५० वर्षांहून अधिक काळ अधिराज्य गाजवले आहे. पेंडसे आणि कर्नाटकातले शिवरामपंत कारंथ यांच्या कादंबरी लेखनाची जातकुळी एकच आहे. पेंडसेंची कादंबरी वाचताना डोस्टोवस्की आणि महाभारतातील पात्रे आपल्या सभोवताली वावरत असल्याचे भासते. प्रा. शिरीष गंधे म्हणाले, पेंडसे स्वतः स्वभावतः बंडखोर नसले तरी त्यांनी निर्माण केलेली पात्रे मात्र बंडखोर आहेत. म्हणूनच तुंबाडचे खोत,

हृदय, गारंबीचा बापू या कादंबऱ्यांतील व्यक्तिरेखा अधिक जिवंत होऊन आपल्या मातीचा वास, बंडखोरी आणि सुगंध घेऊन आपल्याला सामोरी येतात. रंगकर्मी दामू केंकरेंनी पेंडसे केवळ श्रेष्ठ कादंबरीकारच नव्हे तर श्रेष्ठ नाटककारही आहेत, असे म्हटले. पेंडसेंच्या साहित्यातील प्रणय, श्रृंगार, आनंद, शोक, प्रेम, विरह असे भाव त्यांच्या कादंबऱ्या, नाटकातील पात्रे, त्यांच्या प्रेरणा या साऱ्यांचा विस्तीर्ण भावस्पर्शी पटच या संवादांतून उलगडत गेला. या संवादाचे नेटके संचालन कवी किशोर पाठकांनी केले.

श्री. ना. पेंडसे म्हणाले: 'गारंबीची राधा' जेव्हा माझ्या शब्दांतून उतरली तेव्हा मी विलक्षण बेहोषीत होतो. आपल्या हातून काहीतरी अपूर्व लिहिले गेले आहे, असा साक्षात्कार मला झाला. पण ही राधा मला कुठे आणि कशी भेटली हे मात्र अजूनही न उलगडलेले कोडे आहे. ती इतकी सुंदर होती की इतक्या देखण्या बाईने नोकर म्हणूनसुद्धा मला स्वीकारले नसते. नंतर कित्येक वर्षांनी शाहीर अमर शेख यांनी आपल्या शेजारी राहणारी तशीच एक 'राधा' मला भेटवली. गारंबीच्या राधेसारखेच भोग भोगलेली राधा आपल्या वेदना साक्षात् व्यक्त करणारा माणूस आहे तरी कोण हे पाहायला माझ्यासमोर येऊन बसली, अत्यंत मायेने तिने माझ्या पत्नीच्या पाठीवरून हात फिरवला. तेव्हा वाटले आज बायकोला आणले नसते तर ही राधा माझ्याच शेजारी बसली असती आणि कदाचित तिने माझ्या पाठीवरूनसुद्धा हात फिरवला असता. पण मग ती पुढे पेंडसेंच्या ऐवजी फडक्यांची कादंबरी झाली असती. श्रीनांच्या या तडाखेबाजीने सारे सभागृह हास्यकल्लोळात बुडून गेले. जगण्याच्या व्यापात प्रत्यक्षातली राधा शोधायला वेळ तरी कुठे होता आणि पुढे वेळ मिळाला तेव्हा वय उलटून गेले होते. शिरूभाऊंनी गारंबीची राधा आपल्या हृदयात आजही किती खोलवर जपली आहे याचा भावस्पर्शी अनुभव रसिकांना याप्रसंगी आला.

प्रकाशन व्यवसायातील काहीशा प्रच्छन्न स्वरूपाच्या व्यवहारातील गुंतागुंत अधिकच

लक्षपूर्वक वाचा...

यामुळे आपण पुढील नवीन स्पर्धा जिंकू शकाल...

धीरूभाई म्हणतात, "मी स्वतःला मार्ग शोधणारा समजतो. जंगलाचा तपास घेत मी भावीकाळात दुसऱ्यांना चालत जाता यावं म्हणून वाट तयार करतो. कोणतंही काम हाती घेताना त्या क्षेत्रात ते काम करणारी पहिलीच व्यक्ती आपण असलो पाहिजे असं मला वाटतं. सर्वसाधारण काम करणं मला जमत नाही. माझ्या या दालनात अभूतपूर्व गोष्टीच घडायला हव्यात."

बिब्लिओस महाराजे

लेखिका : गीता पिरामल

अनु.: अशोक जैज

किंमत : २५० रु.

वि. स. खांडेकर यांचे स्मारक उभारण्याचा संकल्प

सावंतवाडीत खांडेकर राहत असलेल्या निवासाचेच राष्ट्रीय स्मारकात रूपांतर करण्याचा संकल्प खांडेकर यांच्या कुटुंबियांतर्फे सोडण्यात आला.

खांडेकर कुटुंबियांच्या या संकल्पाची जबाबदारी साहित्यिक मधू मंगेश कर्णिक यांनी घेतली आहे. सुमारे २० लाख रुपये खर्चून हा प्रकल्प पूर्ण करण्यात येणार असून, सावंतवाडीचे नगराध्यक्ष दीपक केसरकर यांनी नगर परिषदेच्या वतीने या कामी पाच लाखाचे योगदान जाहीर केले आहे.

पालिका सभागृहात झालेल्या बैठकीत वि. स. खांडेकर यांचे पुत्र अविनाश खांडेकर, खांडेकर यांचे जावई शौर्यचक्र विजेते कर्नल पेंढारकर, दुसरे जावई कापडिया, कन्या व नातू यांच्या उपस्थितीत हा निर्णय घेण्यात आला. नगराध्यक्ष केसरकर यांनी स्मारकाची कल्पना मांडली, त्याला सर्वानी सहमती दर्शविली. खांडेकर यांनी भटवाडी येथील ज्या घरात बराच काळ घालविला, त्या इमारतीत स्मारक होणार आहे.

स्मारक उभारणीसाठी साहित्यिक मधू मंगेश कर्णिक, जिल्हा बँक अध्यक्ष शिवराम भाऊ जाधव, माझी आमदार जयानंद मठकर आणि खांडेकर कुटुंबियांचे दोन प्रतिनिधी यांची समिती स्थापन करण्यात आली आहे.

एकांकिकांचे प्रकाशन

बऱ्याच वेळा नव्या एकांकिकांचा तुटवडा हा विशेषतः जिल्हा आणि तालुका पातळीवर जाणवतो; एकांकिका पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध झाल्यावर अनेकांना त्या वेगळ्या पद्धतीने सादर करता येतील, यासाठी एकांकिका पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध व्हाव्यात, अशी अपेक्षा ख्यातनाम नाट्यदिग्दर्शक दिलीप कोल्हटकर यांनी व्यक्त केली.

डोंबिवलीच्या मुक्तांगण प्रकाशनतर्फे शशांक वेचलेकर लिखित 'अश्रू प्रेषिताचे आणि इतर एकांकिका' या पुस्तकाचे प्रकाशन नामवंत नाटककार अशोक पाटोळे यांच्या हस्ते झाले.

एकांकिका वा नाटकातील विचार प्रेक्षकाला प्रभावित करतात; यासाठी लेखकाने समाजात घडणाऱ्या घटनांवर लेखन केले तर समाजाला त्याचा फायदा होईल, असे पाटोळे यांनी म्हटले.

'टाटा-मॅकग्रा हिल्स'मार्फत नवीन पुस्तकांचे वितरण

टाटा मॅकग्रा हिल्स प्रकाशन संस्थेच्या वतीने दोन नवीन पुस्तकांचे वितरण करण्यात आले. त्यात 'थॉट लीडर्स' आणि 'डिझाईन युवर करिअर' या व्यवस्थापन सल्लागार श्रीनिवास पंडित यांनी लिहिलेल्या पुस्तकांचा समावेश आहे. थॉट लीडर्समध्ये बावीस उद्योजकांच्या वाटचालीचा आढावा घेण्यात आला असून त्यांच्या प्रगतीची माहिती मुलाखतीद्वारे मांडण्यात आली.

'डिझाईन युवर करिअर' या पुस्तकात वेगवेगळ्या व्यवसाय वाटा, नवीन अर्थव्यवस्था, त्याबाबत तज्ज्ञांच्या मुलाखतींचा आणि मार्गदर्शनाचा समावेश आहे.

डॉ. आंबेडकरांचे योगदान

'भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीचा आरंभ महात्मा ज्योतीराव फुले यांनी केला असून त्या चळवळीला कळस चढविण्याचे कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केले आहे,' असे प्रतिपादन प्रा. दत्ता भगत यांनी केले.

कराड नगरपालिका, नगरवाचनालय यांच्या वतीने यशवंतराव चव्हाण यांच्या ८८ व्या जयंतीनिमित्त 'स्वातंत्र्याची चळवळ आणि डॉ. आंबेडकर' या विषयावर ते बोलत होते. कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी नगराध्यक्ष जयवंतराव जाधव हे होते.

प्रा. दत्ता भगत म्हणाले, 'आंबेडकरांचे नाव स्वातंत्र्याच्या चळवळीत कोणत्याही लेखकाने घेतलेले नाही. गांधीजींनी वर्णव्यवस्थेला प्रमाण मानले. देशाचे हित, दलिततांचे हित हा स्वातंत्र्य चळवळीचा अर्थ आहे. जावडेकरांनी 'आधुनिक भारत' तर ग. प्र. प्रधान मास्तरांनी 'स्वातंत्र्याचे महाभारत' ही पुस्तके लिहिली. मात्र, त्यामध्ये डॉ. आंबेडकरांचा उल्लेख नाही. कारण ज्याप्रकारे महात्मा गांधी, सरदार पटेल, पंडित नेहरू यांनी इंग्रजांना विरोध केला तसा विरोध आंबेडकरांनी केला नाही. संबंध देशाने महात्मा गांधींना महात्मा म्हटले असले तरी डॉ. आंबेडकर त्यांचा उल्लेख मिस्टर गांधी म्हणूनच करत... कारण ते गांधीजींच्या विरुद्ध दंड थोपटून उभे राहिले होते. काँग्रेसशी त्यांचा संबंध नव्हता. मात्र, स्वातंत्र्याच्या चळवळीला सर्वसामान्य लोकांच्या व्यक्तिस्वातंत्र्याची चळवळ असे जावडेकरांनी म्हटले आहे असा उल्लेखही त्यांनी केला.

ग्रंथालय समृद्ध करण्यासाठी नगरपालिकांचे सहकार्य

नवीन पिढीमध्ये वाचनाची आवड कमी आहे म्हणून जुन्या पिढीने त्यांना वाचनालयाकडे येण्यासाठी प्रवृत्त करावे, असे आवाहन सासवडच्या नगराध्यक्षा अॅड. कला फडतरे यांनी केले.

लक्षपूर्वक वाचा...

यामुळे आपण पुढील नवीन स्पर्धा जिंकू शकाल...

त्याबरोबर एकदम माझ्या मनात आलं, आपणही आपले केस विकून पैसा का मिळवू नये? हे माझ्या मनात येण्याचा अवकाश, मी एकदम पायऱ्या चढून दुकानात शिरले, आणि दुकानदाराने माझे केस विकत घ्यावेत म्हणून मी त्याची विनवणी केली. दुकानदाराच्या बायकोला माझी दया आली. ती नवऱ्याला म्हणाली, "घेऊन टाका हो या पोरीचे केस. वडिलांसाठी केवढा त्याग करते आहे ही छोटी मुलगी! मला तिचं मन समजू शकतं. उद्या वेळप्रसंग आला तर माझ्या जिमीसाठी मी देखील आनंदानं करीन."

चौधीजणी

बॉम्बेकरा : बुद्धसा मे अल्फॉर्ट

अनु.: शाळा ज. शेळके

किंमत : ३०० रु.

सासवड नगरपालिकेच्या वतीने वाचक मेळावा आयोजित करण्यात येईल व वाचकांच्या सूचनांचा आदर करून त्या अमलात आणल्या जातील, असेही त्यांनी स्पष्ट केले. समृद्ध ग्रंथालये ही त्या नगराची शान असतात, त्यामुळे ग्रंथालयाकडे अधिक आत्मीयतेने पाहण्यास शिकले पाहिजे, असे प्रतिपादन महाराष्ट्र साहित्य परिषदेचे सासवड शाखेचे अध्यक्ष रावसाहेब पवार यांनी केले. नगरपालिकेच्या हितचिंतक मोफत वाचनालयास पंचावन्न वर्षांचा इतिहास आहे.

ब्राह्मणापासून भटक्यापर्यंत एक होण्याची गरज

ब्राह्मणापासून भटक्यापर्यंत सर्वजण एक झाल्याशिवाय भारतीय समाजाला जगामध्ये मानाचे स्थान मिळणार नाही. भारतीय समाजाने संघटितपणे कार्य केले तर परिवर्तनाचे चक्र फिरले, असे प्रतिपादन प्रसिद्ध साहित्यिक डॉ. आनंद यादव यांनी केले.

वाङ्मय चर्चा मंडळाने आयोजित केलेल्या गोगटे ज्ञानसत्र व्याख्यानमालेमध्ये ते मराठी साहित्य व ग्रामीण जीवन या विषयावर बोलत होते.

आर्थिक विकासाचे धोरण बदलण्याचे काम देशातील कोणताही राजकीय पक्ष करित नाही. त्याप्रमाणे बदल करण्याची कुवत एकाही राजकीय पक्षामध्ये दिसून येत नाही. हा आर्थिक संघर्ष २१ व्या शतकामध्ये देशाच्या कल्याणासाठी जनतेलाच कराचा लागणार आहे.

औद्योगिक संस्कृतीमध्ये २१ व्या शतकातील साहित्य वेगळ्या प्रकारचे असेल. साहित्य निर्मिती झाल्याशिवाय नवे शोध लागत नाहीत. २१ व्या शतकामध्ये शिक्षणाचे संपूर्ण स्वरूप बदलावे लागेल. देशाच्या सध्याच्या आर्थिक परिस्थितीमुळे समाज व्यवस्थेला प्रचंड हादरा बसेल व क्रांतीद्वारे नवे युग निर्माण होईल. समाज सागर एकत्र आल्यानंतर त्याच्या शक्तीतून प्रस्थापित व्यवस्था खाली खेचली जाईल व त्यामुळे नवे युग व नवे साहित्य निर्माण होईल.

१९५० पर्यंतच्या मराठी साहित्यामध्ये बुद्धीजीवी पांढरपेशा समाजाचे चित्रिकरण करण्यात आले आहे. ग्रामीण समाजाचा साहित्याशी कोणत्या स्वरूपात संबंध होता, त्याचे विवेचन करावे लागणार आहे. म.फुलेंनी शेतक-यांच्या शोषणाविरुद्ध आवाज उठविला. १९२५ मध्ये म. गांधींनी समाजाचा व देशाचा विकास व्हावयाचा असेल तर खेड्यामध्ये चला अशी हाक दिली होती. त्याचा प्रभाव खूपच पडला. सहानुभूती म्हणून ग्रामीण कथा, काव्य लिहिण्यात येऊ लागले. व्यंकटेश माडगूळकरांनी १९४८ पासून कथा लेखनाला सुरुवात केली. ग्रामीण जीवनाची सुरेख व ठसठशीत चित्रे माडगूळकरांनी काढलेली आहेत. सुंदर खेडे व वेगवेगळ्या स्तरातील माणसे त्यांनी आपल्या लिखानातून दाखविली. १२ बलुतेदार व्यवस्थेमुळे प्रत्येक जातीतील माणसाला आपल्या जातीबद्दल अभिमान होता. वारसा जगण्याला बळ देतो. त्यामुळे जाती शाबूत राहिल्या. एक जात दुसऱ्या जातीला उद्योग व्यवसाय शिकवत नव्हती. ती परंपरा आता कालबाह्य ठरलेली आहे. ग्रामीण जीवन १९५० पर्यंत तसेच होते.

स्वातंत्र्यामुळे नवी दिशा

परंतु १९५० नंतर ग्रामीण समाजामध्ये फार मोठे स्थित्यंतर झालेले दिसून येते. १९४७

मध्ये देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यामुळे भारतीय समाजाला एक नवी दिशा व नवचैतन्य प्राप्त झाले. या घटनेचा फार मोठ्या प्रमाणावर परिणाम झाला. १९५० मध्ये प्रजासत्ताक शासन व्यवस्था अस्तित्वात आली. त्याचाही दूरगामी परिणाम झालेला दिसून येतो.

म. गांधींनी देशाला स्वातंत्र्य मिळवून दिले. त्यांचा खून झाल्यामुळे ब्राह्मण विरुद्ध अन्य असे समीकरण तयार झाले. त्यामुळे सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक क्षेत्रात अग्रेसर असलेला ब्राह्मण समाज मागे पडला. कूळ कायदा अंमलात आल्यामुळे त्याचाही मोठा परिणाम ब्राह्मण समाजावर झाला. ब्रिटिशांनी ब्राह्मणांच्या हाती दिलेली सत्ता लोकशाही राजवटीमुळे बहुजन समाजाच्या हाती गेली. त्यामुळे ब्राह्मण समाज बाजूला फेकला गेला व तो ग्रामीण भागातून शहरामध्ये दाखल झाला.

१९६० ते १९८० या २० वर्षांच्या कालावधीत साहित्य क्षेत्रात नवनवे प्रवाह निर्माण झाले. ग्रामीण साहित्य व त्यामधून दलित साहित्य निर्माण झाले. याच काळात स्त्रियांनी साहित्य निर्मिती केली. दुर्लक्षित व दुय्यम दर्जा देण्यात आलेली स्त्री जागी झाली व तीने स्त्रीवादी साहित्य लिहिण्यास सुरुवात केली. समाजाच्या वेगवेगळ्या घटकातून जागृती झाली. शेतकरी, दलित व स्त्रिया यांच्यावर म.फुलेंनी लक्ष केंद्रीत केले होते. म्हणून म.फुले हे खऱ्या अर्थाने प्रेषित ठरले.

प्रारंभी प्रा. ईनास फर्नांडिस यांनी स्वागत केले व एस.एन. दफेदार यांनी आभार मानले.

मराठीसह १८ भारतीय भाषांतील साहित्यतीवरील विक्रीकर माफ

लेखन, भाषण व अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यावर लोकशाही आघाडी सरकारचा नितांत विश्वास असल्याचे स्पष्ट करित, मराठीसह १८ भारतीय भाषांमधील साहित्य व नाटयकृतीच्या कॉपीराईट्सवरील विक्रीकर पूर्णपणे माफ करण्याची घोषणा अर्थमंत्री जयंत पाटील यांनी विधानसभेत अर्थसंकल्प सादर करताना केली.

कॉपीराईटच्या विक्रीवर १ मे २००० पासून लागू केलेल्या विक्रीकराचा परिणाम भारतीय भाषांमधील साहित्यावर होऊ नये, यादृष्टीने घटनेच्या आठव्या परिशिष्टातील मराठीसह १८ भारतीय भाषांमधील साहित्य व नाटयकृतीच्या कॉपीराईट्सवरील कर पूर्णपणे माफ करण्याचे आपण ठरविले आहे, ही करमाफी पूर्वलक्षी प्रभावाने लागू होईल, त्यामुळे साहित्यप्रेमी जनता या निर्णयाचे स्वागत करील, असा विश्वास श्री.पाटील यांनी बोलून दाखविला.

जेष्ठ कवी कुसुमाग्रज यांचे कुसुमाग्रज स्मारक नाशिकला उभारण्यासाठी ५० लाख रुपयांचे, मराठीतील वाल्मिकी ग.दि.माडगूळकर यांच्या स्मारकासाठी २५ लाख रुपयांचा निधी सरकार उपलब्ध करून देईल, अशी घोषणाही त्यांनी केली. तसेच मराठवाड्यातील प्रसिद्ध इतिहासकार देवीसिंह चौहान यांच्या नावे इतिहास संशोधन संस्था स्थापन करण्यासाठी सरकार सर्वतोपरी सहकार्य करील, असे निःसंदिग्ध आश्वासन श्री. पाटील यांनी दिले.

व.पु. काळे यांच्या वाढदिवसानिमित्त त्यांच्या सात पुस्तकांचे प्रकाशन

मराठी साहित्यसृष्टीतील ज्येष्ठ कथाकार श्री. व.पु. काळे यांच्या ७०व्या वाढदिवसानिमित्त राजा प्रकाशन, मुंबई यांच्या तर्फे वपुंच्या प्रेममयी, नजराणा भाग १ व २, दोस्त, गुलमोहर, मायाबाजार व झोपाळा या कथासंग्रहांचा प्रकाशन - समारंभ उपस्थितांतील सात रसिकांच्या हस्ते करण्यात आला. याच कार्यक्रमात श्री.श्रीधर फडके यांच्या गायनाचाही सुश्राव्य कार्यक्रम झाला.

‘राधेय’ चा हिंदी अनुवाद प्रकाशित

स्वामीकार रणजित देसाई यांच्या ‘राधेय’ या कादंबरीचा हिंदी अनुवाद श्रीमती वासंतिका पुणतांबेकर यांनी केला आहे. या पुस्तकाचे प्रकाशन दि. २४ मार्च २००१ रोजी पुणे येथील महाराष्ट्र राष्ट्रभाषा सभेच्या वतीने करण्यात आले. या कार्यक्रमास प्रमुख पाहुणे म्हणून मोहन धारिया, अध्यक्ष निवृत्त जिल्हा सत्र न्यायाधीश प्रतापराव बेहेरे, उद्योगपती व लेखक संजय सोनवणी व मेहता पब्लिशिंग हाऊसतर्फे अनिल मेहता इत्यादी मान्यवर उपस्थित होते.

अध्यक्ष बेहेरे यांनी अनुवादाला मान्यता मिळावी व महत्त्व प्राप्त व्हावे असे प्रतिपादन केले. संजय सोनवणी यांनी ‘राधेय’ ची बलस्थाने विषद केली. अनिल मेहता यांनी राधेय हे रणजित देसाईचे आवडते पुस्तक असल्याचे सांगितले. मोहन धारिया यांनी पुणतांबेकर यांनी अत्यंत रसाळ व सरस अनुवाद केल्याबद्दल गौरवोद्गार काढले.

कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन डॉ. विशाखा ठाकूर यांनी केले व डॉ. नीला बोरवणकर यांनी सर्वांचे आभार मानले.

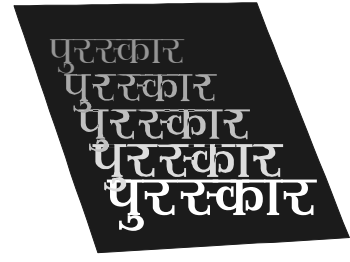

डावीकडून संजय सोनवणी, वासंतिका पुणतांबेकर, मोहन धारिया, प्रताप बेहेरे, अनिल मेहता व सुमतिलाल शहा.

श्रद्धांजली

साहित्याचे कीर्तनकार - गो. म. कुलकर्णी

मार्क्सवादी समीक्षेपासून कलावादी समीक्षेपर्यंत आणि आस्वादक समीक्षेपासून रसवादी समीक्षेपर्यंत टीकाशास्त्राच्या विविध प्रांतात लीलया विहार करणारे अनेक नामवंत आणि दर्जेदार समीक्षक मराठी साहित्याला ‘कुलकर्णी’ नी दिले. त्यापैकी वा. ल. कुलकर्णी यांचे गेल्या दशकात निधन झाले. प्रामुख्याने रा. श्री. जोग यांच्यापासून सुरु झालेली ही परंपरा अबाधित ठेवण्याचे काम द. भि. आणि व. दि कुलकर्णी करित आहेत. गो. म. कुलकर्णी यांच्या निधनामुळे याच परंपरेतील आणखी एक व्यक्तिमत्त्व आपल्यातून निघून गेले आहे. गो. म. हे प्रा. जोग यांचे विद्यार्थी होते. त्यामुळे महाविद्यालयीन काळापासूनच त्यांच्यावर चिकित्सक समीक्षेचे संस्कार झाले होते. विजापूर येथे अध्यापन करित असतानाच त्यांनी समीक्षात्मक लिखाण सुरु केले. वाटा आणि वळणे, खंडनमंडन, रसग्रहण : कला आणि स्वरूप, दलित साहित्य: प्रवाह आणि प्रतिक्रिया, ज्ञानेश्वरीची साहित्यदृष्टी, हे त्यांचे काही गाजलेले ग्रंथ. पण टीकाकार असूनही साहित्यावर त्यांचे किती मनापासून प्रेम होते, ते त्यांच्या ‘ग्रंथकीर्तन’ या गेल्या वर्षी डिसेंबर मध्ये प्रसिद्ध झालेल्या पुस्तकातून प्रकर्षाने दिसून येते. आवडलेल्या १२ पुस्तकांचा मनापासून घेतलेला आस्वाद, असे त्याचे स्वरूप असले, तरी गो. म. यांनी केवळ ग्रंथपरीक्षणापुरती मर्यादा आपल्या लेखनाला घालून घेतलेली नाही. तसा त्यांचा स्वभावच नव्हता. या पुस्तकाच्या लेखनप्रक्रियेविषयी त्यांनी स्वतः जे काही स्पष्टीकरण दिले आहे. ते खरे म्हणजे सर्वच लेखनाला लागू ठरावे. गो. म. म्हणतात : ‘ग्रंथपरीक्षणाची कडवी शिस्त मला - माझ्या स्वभावाला मानवणारी नाही. या ग्रंथांबाबत लिहिताना अनेकदा आपोआप काही विचार मनात आले, काही प्रश्न उभे राहिले. कित्येकदा तर एकूण मराठी वाङ्मयप्रवाहाबाबतच काही कोडी पडली, ते सर्व इथे खुलेपणाने लिहिलेले आहे. कीर्तनकार जसे मूळ आख्यान सोडून इकडेतिकडे फिरतो. तसेच काहीसे इथे झाले आहे.’ एकीकडे सामाजिक बांधिलकी आणि त्याचवेळी साहित्यावर मनःपूत प्रेम, अशा दुहेरी भूमिकेत वावरणाऱ्या गो. म. यांनी निवडलेल्या या १२ ग्रंथांच्या वैविध्यावरून त्यांच्या सर्वसमावेशक अभिरुचीचा ‘पोत’ दिसून येतो. अलीकडे प्रचारकी साहित्याची लाट मोठ्या प्रमाणावर येऊ पाहत आहे. ‘कला व प्रचार यांची एकमेकांत अनेकवेळा कितीही गुंतागुंत झालेली असली, तरी अंतिमदृष्ट्या कलामूल्ये आणि प्रचारमूल्ये यांत मूलभूतच फरक आहे. हे त्यांचे मत डोळ्यापुढे ठेवून आजच्या पिढीतील लेखकांनी लिखाण केले. तर त्यांचा त्यांनाच आपल्या लिखाणाचा बदललेला पोत ध्यानात येऊ शकेल. त्यांच्या स्मृतीला आमची विनम्र श्रद्धांजली.

मुंबई मराठी पत्रकार संघ दिवाळी अंक स्पर्धेचे निकाल

मुंबई मराठी पत्रकार संघातर्फे आयोजिण्यात आलेल्या २००० सालच्या दिवाळी अंक स्पर्धेत उत्कृष्ट संपादनाचा 'केशवराव कोठावळे पुरस्कार' कोल्हापूरच्या 'पुढारी' या दिवाळी अंकास जाहीर झाला असून व 'श्री व सौ' (पुणे) 'ऋतुरंग' व 'वसंतश्री' (मुंबई) या दिवाळी अंकांना उत्कृष्ट अंकांचे पुरस्कार मिळाले आहेत.

पत्रकार संघाचे इतर पुरस्कार पुढीलप्रमाणे-उत्कृष्ट बालअंकाचे इंदुमती चिटणीस स्मृतिचिन्ह-आमची फुलबाग (पुणे), उत्कृष्ट मुखपृष्ठाचे रघुवीर मुळगावकर स्मृतिचिन्ह-साहित्य उत्सव (ठाणे), दिवाळी अंकावरील मुखपृष्ठासाठी विजयराव बोधनकर यांना, उत्कृष्ट विनोदी साहित्याचे 'मधुकर पाटकर आवाज स्मृतिचिन्ह'-मुकुंद टाकसाळे यांना 'आवाज' दिवाळी अंकातील 'डोबलाची हार्डिस्क' या लेखासाठी, उत्कृष्ट कादंबरीचे 'चंद्रकांत भोगटे स्मृतिचिन्ह'- अनुराधा वैद्य यांना 'चंद्रकांत' अंकातील 'चौफुला' या कादंबरीसाठी तर, उत्कृष्ट हास्यचित्राचे 'शं. वा. किलोस्कर स्मृतिचिन्ह'-विवेक मेहेत्रे यांना 'आक्रोश'मधील 'मागण्याच्या कॅसेट'साठी जाहीर करण्यात आले आहे. स्पर्धेचे परीक्षक म्हणून वंदना विटणकर, प्रफुल्लकुमार मोकाशी व मुखपृष्ठासाठी विनायक परब यांनी काम पाहिले.

धनश्री हळबे यांना साहित्य अकादमीचा पुरस्कार

धनश्री हळबे (मराठी) व रती सक्सेना (हिंदी) यांच्यासह पंधरा जणांना साहित्य अकादमीचा भाषांतरासाठीचा पुरस्कार जाहीर झाला आहे.

श्रीमती हळबे यांना एका मल्याळी कादंबरीच्या भाषांतरासाठी, तर रती सक्सेना यांना मल्याळी काव्यसंग्रहाचे भाषांतर केल्याबद्दल हा पुरस्कार जाहीर झाला आहे. अफसर अहमद व कलीम हाझिकी यांना 'दो गज जमीन' या उर्दू कादंबरीचे बंगालीत भाषांतर केल्याबद्दल पुरस्कार मिळाला आहे. डॉ. कृष्णा पाटील, डॉ. चिमणलाल एस. त्रिवेदी, डॉ. जयकांता मिश्र व पासंग शैरींग लेपचा यांना 'भाषा सम्मान पुरस्कार' जाहीर झाला आहे.

अखिल भारतीय मराठी बालकुमार साहित्य संमेलन

अखिल भारतीय मराठी बालकुमार साहित्य संमेलन संस्थेचे इ. स. २००० चे पुरस्कार सदा डुम्बरे (संपादक, साप्ताहिक सकाळ) यांच्या हस्ते लेखिका सरिता पदकी यांच्या अध्यक्षतेखाली दि.७ फेब्रुवारी रोजी पुण्यातील ज्ञानप्रबोधिनी उपासना मंदिरात देण्यात आले.

पारितोषिकाचे मानकरी

- १) संजय उपाध्ये, इंडेमाऊची गाणी (काव्य) ग. ह. पाटील पुरस्कार
- २) लीला दीक्षित, मुके मित्र (बालकथा) वा. गो. आपटे पुरस्कार
- ३) डॉ. सुधाकर देशपांडे, स्वातंत्र्यवीर सावरकर (चरित्र) वा. गो. आपटे पुरस्कार
- ४) लतादेवी खोलमकर, सानुल्या (प्रथम प्रकाशन) कारले गुरुजी पुरस्कार
- ५) अस्मिता प्रकाशन, (प्रकाशक) बा. रा. मोडक पुरस्कार
- ६) सुधीर व नंदिनी थत्ते, इये संगणकाचीये नगरी (विज्ञान) श्री. बा. रानडे पुरस्कार.
- ७) डॉ. निलीमा गुंडी, वाऱ्यावर स्वार (किशोर कथा) दयार्णव पुरस्कार
- ८) प्रा. शैलजा देशमुख, (मराठी बालकुमार साहित्यातील एक चतुरस्र लेखक) डॉ. सुनील भा. शिंदे, (बालसाहित्यातील मासिके कार्य व स्वरूप) अमरेंद्र गाडगीळ शोध निबंध लेखन पुरस्कार (विभागून)
- ९) चंद्रमोहन कुलकर्णी, (सजावट) सर्जेराव जगताप पुरस्कार
- १०) दिवाकर बापट, स्टॅम्प कलेक्शन (सामान्य ज्ञानछंद) बा. मा. भिडे पुरस्कार
- ११) दिनेश काळे दैनिक जनवाद सीताबाई भागवत समीक्षा पुरस्कार
- १२) लीला दीक्षित मैत्री (कादंबरी) जोशी पुरस्कार
- १३) मंदाकिनी गोगटे मधमाश्यांच्या राज्यात (नाटक) चिं. वि. जोग पुरस्कार
- १४) दीपाली शिंगोटे आणि संध्या कुलकर्णी बळी व सुटका (एकांकिका) रा. वा. शेवडे पुरस्कार

परीक्षक म्हणून सर्वश्री शंकर सारडा, पु. ग. वैद्य, शि. द. फडणीस, सुधाकर प्रभू, वर्षा प्रभू हेमा लेले, शरयू सोनावळे, यांनी काम पाहिले.

विक्रम सेठ यांना ब्रिटिश पदवी

प्रख्यात भारतीय लेखक, बहुआयामी व्यक्तिमत्व १९५२ साली कोलकत्यात जन्मलेल्या विक्रम सेठ यांना ब्रिटिश मानांकन प्राप्त झाले आहे. सुटेबल बॉय या बहुचर्चित, प्राचंड खप असलेल्या जागतिक पारितोषिकपात्र कादंबरीचे लेखक असणारे विक्रम सेठ यांना ब्रिटनचा सर्वोच्च सन्मान त्यांच्या वाङ्मयीन सेवेबद्दल प्राप्त होत आहे. राणी एलिझाबेथ यांनी नुकतेच ब्रिटनचे सांस्कृतिक सेक्रेटरी ख्रिस स्मिथ यांच्या हस्ते प्रदान केले. वाचक आणि समीक्षक यस दोघांनाही प्रिय असणारे ब्रिटनमधले ते सध्याचे एकमेव साहित्यिक आहेत, असा स्मिथ यांनी सेठ यांचा गुणगौरव केला.

राज्य साहित्य संस्कृती मंडळाची शिवाजी सावंत यांना गौरववृत्ती

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळातर्फे देण्यात येणाऱ्या यंदाच्या गौरववृत्तीसाठी ज्येष्ठ लेखक, 'मृत्युंजय' कार शिवाजी सावंत यांची निवड करण्यात आली आहे.

साहित्य आणि संस्कृती मंडळातर्फे दरवर्षी दोन ज्येष्ठ साहित्यिकांना २५ हजार रुपयांची गौरववृत्ती देऊन सन्मानित करण्यात येते. गौरववृत्ती प्रदान करण्याचा समारंभ ७ एप्रिल रोजी झाला.

मेहता पब्लिशिंग हाऊस फाऊंडेशनचे 'स्वामी'कार रणजित देसाई पुरस्कार प्रदान
मेहता पब्लिशिंग हाऊस फाऊंडेशनतर्फे दरवर्षी 'स्वामी'कार रणजित देसाई पुरस्कार
देण्यात येतात. २००० सालातील पुस्तकांसाठीचे पुरस्कार खालीलप्रमाणे
ललित गद्यासाठीचा पुरस्कार : (रु.६०००) श्रीनिवास कुलकर्णी (कोरडी भिक्षा),
कादंबरीसाठीचा पुरस्कार : (रु.५०००) रंगा मराठे (फॅक्टरी गेट),
अनुवादासाठीचा पुरस्कार : (रु.५०००) लीना सोहोनी

(आय.सी. ८१४ अपहरणाचे १७३ तास)

पुरस्कार प्रदानसमारंभ रणजित देसाई जयंतीदिनी, ८ एप्रिल, २००१ रोजी
सायंकाळी ७ वाजता कोल्हापूर येथे राजर्षी शाहू स्मारक भवनात संपन्न झाला.
अ. भा. म. साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्ष डॉ. विजया राजाध्यक्ष यांच्या हस्ते हे पुरस्कार
प्रदान करण्यात आले.

नवी स्पर्धा

जोड्या जुळवा व बक्षीस मिळवा

लक्षपूर्वक वाचल्यास आपण ही स्पर्धा सहज जिंकू शकाल. अ गटात काही पुस्तकांची वर्णने
करणारी वाक्ये व ब गटात पुस्तकांची नावे दिली आहेत. आपण पुस्तकाचे वर्णन व
पुस्तकाचे नाव यांच्या योग्य जोड्या जुळवा आणि बक्षीस मिळवा. बरोबर उत्तर
पाठवणाऱ्यांपैकी लॉट टाकून येणाऱ्या पहिल्या तीन स्पर्धकांना आपल्या पसंतीचे प्रत्येकी
१०० रुपयांचे पुस्तक बक्षीस.

अ गट

१. भूमिकन्या	२. माझं माझ्यापाशी
३. एक एक पाऊल	४. गुंता सोडविताना
५. फॅक्टरी गेट	६. आठवणींचा मोहर

ब गट

- पुण्यातील गाजलेल्या कामगार आंदोलनाचे अंतःसूत्र प्रकट करणारी कादंबरी.
- आठवणींच्या पक्ष्यांनी खांद्यावर अलगद बसून गायिलेल्या स्वरांकित लंकेरी.
- ग्रामीण स्त्रीजीवनातील नाट्य, कारुण्य, शोषण, अन्याय यांची विविध रूपे.
- काही खास व्यक्ती आणि घटना याबद्दलचं व. पु. काळे यांचं मनोज्ञ चिंतन.
- जीवनात योग्य दिशेनं पाऊल उचलण्याकरिता केलेले मार्गदर्शन.

मुदत १५ मे २००१ पर्यंत

आमचा पत्ता

मेहता मराठी ग्रंथजगत, १२१६ सदाशिव पेठ, पुणे ३०.

मेहता मराठी ग्रंथजगत / एप्रिल २००१/ २२

पुस्तक परिचय

ख्यातनाम इतिहासकार

अरुण शौरी

अनु. सुधा नरवणे

इतिहास संशोधनाच्या नावावर
पुरोगामी विचारवंतांनी चालवलेली
बनवाबनवी.

पत्रकार अरुण शौरी यांच्या समकालीन राजकीय प्रवाहांवरील परखड भाष्यामुळे अनेक
वादांना तोंड फुटले आहे आणि त्यांच्या अभ्यासपूर्ण युक्तिवादामुळे त्यांनी उपस्थित केलेल्या
प्रश्नांना उत्तरे देताना भल्याभल्या जाणकारांची दमछाक झाली आहे. इंडियन एक्सप्रेसचे
संपादक म्हणून त्यांनी कितीतरी महत्त्वाचे विषय हाताळून इंदिरा गांधींच्या आणीबाणीवर झोड
उठवली; तशी हिंमत फार थोड्या संपादकांनी त्या वेळी दाखवली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
यांचे दैवतीकरण चालले आहे. त्याचे विश्लेषण करणारे 'वरशिपिंग फाल्स गॉडस' हे पुस्तक
तर विलक्षण वादविषय ठरले. डॉ. आंबेडकरांनी भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनात सक्रिय सहभाग
न घेता ब्रिटिश सत्तेच्या बाजूने राहणे पसंत केले, हे दस्तऐवजाद्वारे दाखवण्याचा आणि
घटनाकार म्हणून त्यांना जे श्रेय दिले जाते त्याच्या मर्यादाही तपासून बघण्याचा प्रयत्न अरुण
शौरी यांनी केला. वर्ल्ड बँकेत अर्थशास्त्रज्ञ म्हणून त्यांनी काम केले. नियोजन मंडळाचे ते
सल्लागार होते. त्यानंतर पत्रकारितेत प्रवेश करून त्यांनी दबदबा प्रस्थापित केला. पद्मभूषण,
मॅगसेसे अॅवॉर्ड वगैरे सन्मान त्यांना लाभले. सध्या वाजपेयी मंत्रीमंडळात ते पुनर्गुतवणूक
खात्याचे मंत्री असून 'बाल्को'चे भागभांडवल स्टारलाइटला विकण्याचा त्यांचा निर्णयही वादग्रस्त
ठरला आहे.

'ख्यातनाम इतिहासकार' या त्यांच्या पंधराव्या पुस्तकात भारतातील काही बुजुर्ग व
गाजलेल्या इतिहासलेखकांवर अरुण शौरी यांनी सरळसरळ हल्ला चढवला आहे आणि त्यांच्या
इतिहासलेखनातील दोष व पक्षपातीपणा यांची चिरफाड करून दाखवली आहे.

पश्चिम बंगालमधील मार्क्सवादी कम्युनिस्ट राजवटीत पाठ्यपुस्तकातून इतिहासाचे विकृतीकरण
केले गेले आहे. त्याबद्दलचे अनेक पुरावे देऊन अरुण शौरी म्हणतात, "अशा तऱ्हेने हे
नामवंत इतिहासकार सत्य दडपून टाकतात, दुसऱ्या घटना बनवून ठेवतात, एखाद्या लेखकाने
एका घटनेविषयी लिहिलेले दाबून टाकण्याचा प्रयत्न ते करतात आणि त्याच लेखकाने दुसऱ्या

मेहता मराठी ग्रंथजगत / एप्रिल २००१/ २३

घटनेविषयी लिहिलेले मात्र सत्य पूर्ण ब्रह्मवाक्य समजून स्वीकारतात. एखाद्याने नेमके काय झाले हे वास्तव दाखवले तर इतिहासाच्या पुनर्लेखनाचा हा कट आहे, इतिहासाचा विपर्यास करण्याचा हा डाव आहे असा आरडाओरडा करतात. खरे म्हणजे हेच लोक इतिहासात खोट्या व बनावट गोष्टी घुसडून सत्याची पायमल्ली करत असतात.” (८१-८२).

अरुण शौरी यांची वैचारिक बैठक हिंदुत्ववादी असून कम्युनिस्टांच्यावर त्यांचा सतत रोख असतो.

नवी दिल्लीच्या भारतीय इतिहास संशोधन अनुसंधान या संस्थेने भारताच्या इतिहासाचे पुनर्लेखन करण्याचा संकल्प सोडला तेव्हा त्यावर पुरोगामी मंडळींनी टीकेची झोड उठवली. या समितीवरील नवनियुक्त सदस्यांमध्ये हिंदुत्ववादी विचारवंतांची संख्या जास्त आहे अशी टीका आउटलुक, हिंदू व पुरोगाम्यांनी केली. त्यामुळे अरुण शौरी यांनी या प्रकरणाचा अभ्यास करण्याचे ठरवले. ही पुरोगामी मंडळी पाठ्यपुस्तकांचे लेखन करताना इतिहासाचे विकृतीकरण करण्याची चलाखी दाखवत होती; आणि आता चोराच्या उलट्या बोंबा अशी त्यांची मखलाशी होती असे त्यांना दिसून आले; आणि या तथाकथित पुरोगामी इतिहासकारांनी मुस्लिम व हिंदू-विरोधी अशा अनेक गोष्टी खोडसाळपणे पाठ्यपुस्तकात जाणीवपूर्वक घुसडल्या आहेत असा त्यांनी निष्कर्ष काढला. त्या ख्यातनाम इतिहासकारांचा समाचार घेण्यासाठी मग अरुण शौरींनी दंड थोपटले. त्याचा परिपाक म्हणजे ‘ख्यातनाम इतिहासकार’ हे पुस्तक.

दि इंडियन कौन्सिल फॉर हिस्टॉरिकल रिसर्च या संस्थेचे मूळ उद्दिष्ट ‘इतिहासविषयक संशोधनाला बुद्धिनिष्ठ दिशा देणे व शास्त्रशुद्ध-वस्तुनिष्ठ इतिहास लेखनाला प्रोत्साहन देणे हे होते. परंतु या उद्दिष्टात वाजपेयी राजवटीत रॅशनल ‘बुद्धिनिष्ठ’ या शब्दाऐवजी नॅशनल ‘राष्ट्रीय’ हा शब्द वापरून, इतिहासलेखन हे रॅशनल, शास्त्रशुद्ध यापेक्षा राष्ट्रीय दृष्टिकोनातून व्हावे असा ठराव केला. हिंदू या वृत्तपत्राने त्यावर ‘हा बदल म्हणजे इतिहासात ढवळाढवळ करण्याचा आणि इतिहास आपल्या सोयीप्रमाणे पुनर्लिखित करण्याचा संघ परिवाराचा डाव आहे’ असा आरोप केला. अरुण शौरी यांनी मानव संसाधन विकास मंत्रालयात चौकशी केली तेव्हा असा काही बदल दि इंडियन कौन्सिल ऑफ हिस्टॉरिकल रिसर्चच्या उद्दिष्टपत्रात केला गेलेला नाही असे उत्तर मिळाले. उलट १९८७ च्या परिपत्रकातच ‘नॅशनल’ हा शब्द होता असे स्पष्ट केले गेले. कोणा कारकुनाने रॅशनल ऐवजी नॅशनल असे टंकलिखित केले; आणि तो शब्द तसाच वर्षानुवर्षे टाईप होत राहिला. आउटलुकने वीस वर्षांपूर्वीच झालेल्या बदलाचे खापर भाजपप्रणीत सरकारवर फोडले होते. तेव्हा अरुण शौरी यांच्यातील शोधक पत्रकाराला स्फुरण चढले.

राममंदिराच्या जागेवर बाबरी मशीद बांधली गेली काय या प्रश्नाचा विचार करण्याची चंद्रशेखर यांनी पंतप्रधानपदी असताना इतिहासकारांची एक बैठक आयोजित केली होती. त्यावेळी बाबरी मशीदीच्या मार्गदर्शक समर्थकांनी जमवलेल्या कागदपत्रांमुळे विश्वहिंदू परिषदेच्या युक्तिवादालाच पुष्टी मिळत होती हे बघितल्यावर डाव्या विचारसरणीचे इतिहासकार छाननी करण्यासाठी बोलवलेल्या बैठकीला एकजात गैरहजर राहिले असे शौरी सांगतात. (पृष्ठ ६). या इतिहासकारांनी असा पळपुटेपणा दाखविल्यामुळे बाबरी मशीद उद्ध्वस्त करण्याच्या मार्गाला चालना मिळाली; असेही शौरींचे प्रतिपादन आहे. या डाव्या इतिहासकारांची नावेही शौरी देतात. आर. एस. शर्मा, सूरजभान, डी एन झा, रोमिला थापर, ईरफान हबीब, शिरीन मूस्वी, बी. एन. पांडे, आर. एल. शुक्ल, सुशील श्रीवास्तव, के. एम. श्रीमाळी, सुवीरा जायस्वाल,

सतीशचंद्र, सुमीत सरकार, ग्यानेंद्र पांडे ह्या इतिहासकारांचा कंपू एकमेकांचे ग्रंथ व प्रबंध उचलून धरून परस्पर प्रशंसा करित राहिला; आणि सत्यापलाप करून अनेक असत्य गोष्टी इतिहासाच्या पुस्तकात दडपून घालत राहिला. बुद्धिनिष्ठ व वस्तुनिष्ठ इतिहासाऐवजी मुस्लिमधार्जिणा, हिंदुविरोधी घटनांची तळी उचलत राहिला. पश्चिम बंगाल सरकारने तर मुस्लिम सत्तेविरुद्ध टीका होऊ नये म्हणून ‘मुस्लिम राज्यकर्त्यांनी मंदिरे उद्ध्वस्त केली’ यासारखी विधानेही पाठ्यपुस्तकातून काढणे भाग पाडले. सातव्या प्रकरणात अशा गाळलेल्या विधानांची जंत्रीच शौरींनी दिली आहे.

त्यापैकी काही उदाहरणे पहा.

* सिंधू देशातील अरब हिंदूंना काफिर म्हणत नव्हते. त्यांनी गोहत्येवर बंदी आणली होती. यातील **गोहत्येवर बंदी आणली होती हे वाक्य गाळणे भाग पाडले.**

* सुलतान महमूदाने मोठ्या प्रमाणावर खून, लुटालूट, विध्वंस व धर्मांतर करून आणण्यासाठी बळाचा वापर केला.

या ऐवजी ‘महमूदाने मोठ्या प्रमाणावर लुटालूट व विध्वंस केला’ एवढेच वाक्य ठेवण्यात आले.

* “सोमनाथ मंदिरातील शिवलिंगाची पायरी बनवली” हे वाक्य गाळायला लावले.

* “मध्ययुगीन काळात हिंदूमुसलमान संबंध हा प्रश्न नाजूक झाला होता. इस्लामवर श्रद्धा न ठेवणाऱ्यांना धर्मांतर किंवा मृत्यू हे दोनच पर्याय होते—” हे वाक्य गाळायला लावले.

* “हिंदू स्त्रिया, मुस्लिमांच्या दृष्टीस पडू नयेत म्हणून त्यांना घरातच राहायला सांगत.”— हे वाक्य गाळले.

* “प्रारंभिक काळातील मुसलमानांनी हिंदूंचे जबरदस्तीने धर्मांतर करून इस्लामचा प्रसार करण्याचा प्रयत्न केला.”— हे वाक्य गाळले.

याशिवाय बंगालमधील पाठ्यपुस्तकांत अशीही वाक्ये आढळली.

* मानवाला समता व सन्मान देणारे दोनच धर्म ओहूत— इस्लाम व ख्रिश्चन.

* रशियन क्रांतीनंतर रशियात प्रथम शोषणमुक्त समाजाची निर्मिती झाली. (पृष्ठ ५७).

बंगालमधील मार्क्सवादी सरकारने इयत्ता १ ते ४ साठी १९९६ साली जी पाठ्यपुस्तके नेमली ती शास्त्र-साहित्य परिषद या मार्क्सवादी संघटनेच्या शिक्षक सदस्यांनी तयार केली होती. त्यात बंगालमधील समाजसुधारक, राष्ट्रीय नेते, जुने कवी व भारतीय संस्कृती याबद्दलचे धडे टाळले होते. निधर्मपणाच्या मुद्द्यावर रामायण-महाभारतातील कथा व पद्यभाग गाळण्यात आला.

‘दि इंडियन कौन्सिल फॉर हिस्टॉरिकल रिसर्च’ या संस्थेच्या सदस्यांमध्ये डाव्या विचारसरणीच्या व्यक्तींचे वर्चस्व आहे आणि वर्षानुवर्षे विशिष्ट व्यक्ती आळीपाळीने पदाधिकारी होत आहेत याबद्दलही अरुण शौरी हे रुष्ट आहेत. ईरफान हबीब (५ वेळा), सतीशचंद्र, रोमिला थापर (४ वेळा), एस गोपाल (३ वेळा) यांना हुद्याच्या जागा देण्यात आल्या.

या संस्थेतर्फे अनेक इतिहासकारांनी विशिष्ट प्रकल्पासाठी लक्षावधी रुपये घेतले; पण ते प्रकल्प पूर्ण केलेच नाहीत. टोअर्डस फ्रीडम स्ट्रगल हा प्रकल्प ५ वर्षात पूर्ण करायचा होता. तो २७ वर्षे रेंगाळला. एक कोटीवर रुपयांचा खर्च त्यावर झाला. अजूनही तो पूर्ण झालेला नाही. इकॉनॉमिक हिस्ट्री ऑफ इंडिया या प्रकल्पावर १९ लाख रुपये खर्च झाला. परंतु ग्रंथ तयार झालाच नाही. काँग्रेसचा इतिहास लिहिण्यासाठी प्रा. बिपिनचंद्र यांना ५७ हजार रुपये दिले. ९ वर्षात त्यांनी काहीही काम केले नाही. बिपिनचंद्र यांनी याच कामासाठी नेहरू

विद्यापीठाकडून ४ लाख रुपये घेतले. पण हस्तलिखित अजून तयार झालेले नाही. कुलगुरूंनी हे प्रकरण दाबून टाकले. (पृष्ठ १३) अशा अनेक व्यक्तींची नावे शौरी यांनी पृष्ठ १०, १५, १७, १८, २०, २२ यावर दिली आहेत. जी. एस. पांडे, देवाला मित्र, आर. एस. शर्मा, सतीशचंद्र, बी. बी. लाल, अमलेश त्रिपाठी, आय. महादेवन, आशिन दासगुप्ता, बी. रामकृष्ण, मुनीस रझा, अनिस फरुकी, सुरेंद्र गोपाल, बी. बी. चौधरी, नीलमणी मुकर्जी, ए. के. बागची, व्ही. बी. सिंग अशा मान्यवरांचा त्यात समावेश आहे. यांनी पैसे घेतले पण प्रकल्प पूर्ण केलेले नाहीत. आणखी आश्चर्याची बाब म्हणजे के. के. दत्ता (बिहारमधील जमीनदारी दस्तऐवज), पी. सरन (तारिखी-इ-अकबरी) यांचे प्रकल्प पूर्ण होऊन हस्तलिखिते देण्यात आली; परंतु ती आता सापडत नाहीत. (पृष्ठ २०, १८). शेतकरी चळवळीच्या १४ खंडांच्या प्रकल्पांपैकी एक खंड प्रसिद्ध झाला. तीन खंडांची हस्तलिखिते मिळाली. पण ती सापडत नाहीत. (पृष्ठ १७). शौरी यावर कोपरखळी मारतात, “पैशाचे वाटप झाल्यावर हे प्रकल्प रडार पडद्यावरून विमान दिसेनासे व्हावे तसे अंतर्धान पावले.” (१७).

तस्नीम अहमद यांनी तर डॉ. सरन यांच्या वीस वर्षापूर्वीच्या हस्तलिखितातील शब्द न शब्द तसाच ठेवून आपल्या नावे प्रबंध प्रसिद्ध केला. त्यांना पीएच. डी. मिळाली. तीही अरिफ कंधारी यांनी ‘तारिख इ अकबरी’चा जो अनुवाद प्रसिद्ध केला त्याबद्दल. म्हणजे चक्क वाङ्मयचौर्य करून डॉक्टरेट मिळवणारे तस्नीम अहमद इंडियन कौन्सिल ऑफ हिस्टॉरिकल रिसर्च मध्ये वेतनभोगी अधिकारी आहेत हे विशेष!

या डाव्या इतिहासकारांनी पातळयंत्रिपणाने भारतीय इतिहासाची विकृत मांडणी करण्याची पद्धतशीर मोहिम गेली ४० वर्षे चालवली आहे असा शौरींचा आरोप आहे.

हिंदू धर्म हा असहिष्णू, संकुचित व गूढ असून इस्लाम धर्म, ख्रिस्ती धर्म आणि मार्क्सवादी-लेनिनवादी विचारसरणी यांना सहिष्णू, उदारमतवादी, लोकशाहीवादी आणि सर्वधर्मसमभावप्रवण असे दाखवण्याचा विडाच त्यांनी उचललेला दिसतो. इस्लामी राज्यकर्त्यांची आक्रमणे, कतली, नासधूस, सक्तीची धर्मांतरे, देवळांचे विध्वंस याबद्दल लिहिताना ही कृत्ये धर्माने नव्हे तर विशिष्ट व्यक्तींनी केली असे दाखवणे हा त्यांचा पवित्रा दिसतो. (पृष्ठ ७५).

सतीशचंद्र यांच्या मिडइव्हल इंडिया या पुस्तकातील अनेक उतारे अरुण शौरी यांनी दिले आहेत. (पृष्ठ ७२-७८) त्यातील काही वाक्ये पहा. “मुस्लिमांनी तलवारीच्या जोरावर धर्मांतर घडवून आणले नाही. तसे केले असते तर दिल्ली विभागातील हिंदू प्रजेचे प्रथम धर्मांतर झाले असते. राजकीय, आर्थिक फायद्यासाठी व स्वतःचे सामाजिक स्थान उंचावण्यासाठी हिंदू इस्लामधर्म स्वीकारत.” (पृष्ठ ७८) असे सतीशचंद्रांचे इतिहासलेखन आहे. औरंगजेबाला ते परिस्थितीचा बळी ठरवतात; “औरंगजेबाने इस्लामी कायद्याची चौकट कायम ठेवण्याचा प्रयत्न केला; त्याचे धार्मिक धोरण आर्थिक सामाजिक व राजकीय संदर्भात समजून घेतले पाहिजे” अशी औरंगजेबाची तरफदारी ते करतात. (पृष्ठ १००)

बिपिनचंद्र यांचे मॉडर्न इंडिया हे पुस्तक एनसीईआरटीने प्रसिद्ध केले आहे. बारावीचे ते पाठ्यपुस्तक. त्याच्या संपादकमंडळात रोमिला थापर, सतीशचंद्र, एस. गोपाल व नुरुल हसन हे लोक होते.

या पुस्तकात “राष्ट्रवादी चळवळीच्या स्वरूपामुळे मुस्लिम जनता त्यापासून दुरावली व

मुस्लिम लीगकडे वळली.” असे हिंदूवरच फाळणीचे खापर बिपिनचंद्रांनी फोडले आहे. (११०). पुरोगामी मुस्लिम बुद्धिवंत मोठ्या संख्येने स्वदेशी चळवळीत सहभागी झाले होते. ते राष्ट्रीय काँग्रेस व क्रांतिकारक अतिरेकी यांच्यामध्येही मिसळून गेले. चिथावणी मिळूनही ते सौजन्याने वागले.” अशी मुस्लिमांची वकिली बिपिनचंद्र वरचेवर करतात. (११३). “जवाहरलाल नेहरू व बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या मार्गदर्शनाखाली घटनासमिती उभारण्यात आली.” असेही ते विद्यार्थ्यांच्या मनावर टसवू पाहतात. या एकूण दृष्टिकोनाबद्दल अरुण शौरी यांची प्रतिक्रिया झणझणीत आहे. इस्लामी राजवटीची उजळ प्रतिमा दाखवणे आणि इस्लामपूर्व कालखंड तसेच देशाच्या परंपरा यांचा प्रच्छन्न तिरस्कार करणे हा या इतिहासकारांचा उद्देश यामागे जाणवतो. (१४७).

डॉ. दामोदर कोसंबी यांची मते स्वीकारून डी. एन. झा यांनी एन्शन्ट इंडिया ग्रंथ लिहिला. त्यात जमीनदाराच्या पायाशी बसून कुळांनी व दासांनी ध्यान करणे म्हणजे भक्ती हे धार्मिकतेचे नवे रूप तत्कालीन समाजाने स्वीकारल्याचे प्रतिपादन केले आहे. हे प्रतिपादन एकांगी व स्वनाशाकडे नेणारे आहे अशी टीका अरुण शौरी करतात. (१८५). या विचारसरणीचा समाजावर अनर्थकारक प्रभाव पडतो.

(१) शिक्षण, रोजगार, घर, निवृत्तीवेतन वगैरे आपले हक्क आहेत असे सर्वजण मानतात. आपल्या आग्रहामुळे इतरांच्या हक्कावर गदा येते हे त्यांच्या गावीही नसते. (२) आपली दुरवस्था ही इतरांच्या दगाबाजीमुळे झाली आहे अशी भावना पुरोगामी सर्व थरांवर रुजवू पाहतात. (३) एखाद्या हक्काला मान्यता दिल्यावर त्या हक्काचे परिणाम हक्काच्या परिघाबाहेर जातात. प्रत्येक वेतन आयोगानंतर गदारोळ माजतो. (४) संपूर्ण समाजाचा विचार न करता एखाद्या गटाला त्याच्या शारीरिक व मतदार संख्येच्या बळावर झुकते माप देणे. या चार प्रकारे भारतीय समाजजीवनाची घडी विस्कटली जात आहे असे अरुण शौरी मानतात. हे अनर्थ इतिहासकारांनी चुकीच्या पद्धतीने भारतीय इतिहासलेखन केल्यामुळे ओढवले आहेत असा अरुण शौरी यांचा ठाम आरोप आहे. (२००).

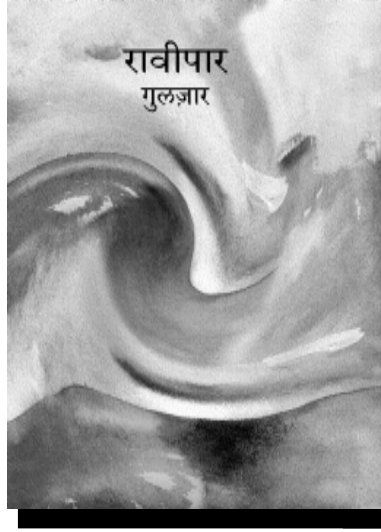
डाव्या विचारसरणीचे लोक हे उकिरडा चिवडणारे भ्याड असून ते विविध संस्थांवर पूर्ण नियंत्रण ठेवून बनावट गोष्टी जनमानसात रुजवत आहेत. तथाकथित पुरोगामी व डाव्या बुद्धिमंतांच्या कचाट्यातून मुक्त असणाऱ्या नव्या संशोधन संस्था, नवी प्रकाशने व नवे विचार यांची आज मितीला गरज आहे असे शेवटी अरुण शौरी यांचे आग्रहपूर्वक प्रतिपादन आहे.

एकूणच भारतीय इतिहासाचे डाव्या विचारसरणीच्या लोकांनी जे विकृतीकरण केलेले आहे त्याचे भयावह रूप प्रकट करणारे हे पुस्तक आहे. नामवंत इतिहासकारांनी जनतेची जी फसवणूक चालवली आहे तिच्यावर अरुण शौरी यांनी जोरदार हल्ला चढवला आहे.

भारताच्या भवितव्याची चिंता वाहणाऱ्या सर्व राज्यकर्त्यांनी व विचारवंतांनी डाव्यांच्या बनवेगिरीपासून सावध राहायला हवे.

सुधा नरवणे यांचा अनुवाद सफाईदार आहे. आपण भाषांतर वाचतोय असे कुठे जाणवत नाही.

पृष्ठ : २१६ किंमत : १५० रु. सभासदांना : ११३ रु. पोस्टेज : २० रु.

रावीपार

गुलजार

अनु : विजय पाडळकर/
मोहन वेल्हाळ

चित्रपट दिग्दर्शक गुलजार यांच्या
कथाविश्वाची काव्यात्म नवलाई

गुलजार या नावाभोवती एक वलय आहे. गीतकार, पटकथालेखक व दिग्दर्शक म्हणून त्यांचे योगदान चोखंदळ रसिकांना वैशिष्ट्यपूर्ण वाटते. गुलजारच्या काव्यात्म संवेदनाक्षमतेला त्यांच्यातील चित्रकाराचीही साथ लाभलेली आहे. बासू भट्टाचार्य म्हणत : 'गुलजारचे शब्द चित्रांप्रमाणे समोर उभे राहतात, त्याची यमके नृत्य करित समोर येतात'. आपल्या काळाचे, आपल्या काळातील घडामोडींचे परिशीलन करून साहित्यकार त्या काळाचा इतिहासच जणू शब्दरूपात मांडत असतो. हा इतिहास अधिक प्रामाणिक व प्रांजल असतो. आपल्या जीवनातील विविध अनुभवांना आणि त्यांच्याशी संबंधित प्रतिक्रियांना गुलजार यांनी चित्रपट, गीते, कथा यांचे रूप देऊन रसिकांपुढे ठेवले आहे, असे गुलजार स्वतःच स्पष्ट करतात. या अनुभवांचा आवाका मोठा आहे.

गुलजार यांच्या २७ कथांचा पहिलाच संग्रह उर्दूत प्रसिद्ध झाला. त्याचा मराठी अनुवाद विजय पाडळकर आणि मोहन वेल्हाळ यांनी केला असून रावीपार या नावाने मेहता पब्लिशिंग हाऊसने तो प्रकाशित केला आहे.

या कथांमधून काही विलक्षण व्यक्ती आणि घटना वाचकांपुढे येतात.

दिग्दर्शक बिमल राॅय यांच्या संकल्पित अमृतकुंभ चित्रपटाच्या पटकथेतील बदल हे जणू त्यांच्या स्वतःच्या मृत्यूचे पूर्वसंकेत देत राहतात. मायकेल ऍंजेलोने रंगविलेल्या मॅडोनाच्या मांडीवरच्या बाल येशू ख्रिस्तासाठी मॉडेल म्हणून निवडलेला मुलगा आणि येशूचा विश्वासघात करणारा दि लास्ट सपरमधील तेरावा शिष्य ज्युडास याच्यासाठी मॉडेल म्हणून निवडलेला माणूस-दोन्ही एकच निघतात असा नाट्यपूर्ण रहस्यस्फोटही गुलजार आकर्षक शैलीत पेश करतात. फाळणीतले अनुभव त्यात आहेत; चित्रपट क्षेत्रातले आहेत. मित्रमैत्रिणींचे आहेत; घरून पळून गेलेल्या नातवाचे आणि नवऱ्याच्या मित्राशीच लग्न करणाऱ्या तरुणीचेही दुःखभोग त्यात आहेत. योगायोग आहेत, परंतु गुलजार अगदी मोजक्या शब्दांत मानवतेची ही नानाविध

रूपे चित्रदर्शी शैलीत जिवंत करतात. सत्यासत्याचा निवाडा करण्याचा आव ते आणत नाहीत; उदंड कणवेने व करुणाबुद्धीने ते साऱ्या लहानमोठ्या माणसांकडे बघतात आणि कधी गंभीरपणे तर कधी खेळकरपणे त्याबद्दल लिहित राहतात.

मुंबई शहरात दंगे सुरू झालेले. कपर्डू उठल्यावर लोकलमधून प्रवास करताना डब्यात दडून यासीन एका आडदांड इसमाला बघतो. तो इसम हिंदू असावा असे त्याला वाटते. खिशात उजवा हात घालून तो इसम दरवाजा बंद करतो तेव्हा यासीन घाबरतो. खिशातून सुगा काढून आपल्याला मारणार तर नाही? डब्यात अन्य कोणीच नसते. पळून जाणेही शक्य नसते. तेव्हा यासीन अचानक उडी मारून त्या इसमाच्या टांगात डोकं खुपसून त्याला डोक्यावर उचलून घेऊन बाहेर फेकून देतो. पडताना तो इसम किंचाळतो : "या अल्ला."

हा इसम मुसलमान होता की काय असा विचार मनात येऊन यासीन चरकतो. काहीही असो, भयाच्या पंजातून त्यानं स्वतःला सोडवून घेतलेलं असतं.

फाळणी झाल्यावर दर्शनसिंग आपल्या बायकोला व नवजात जुळ्यांना घेऊन निर्वासित स्पेशल ट्रेनेने वाघा बॉर्डरवरून हिंदुस्थानात यायला निघतो. पोरानी पिऊन पिऊन घेतल्यामुळे त्याच्या बायकोची छाती चिपाडासारखी झालेली. एका मुलाला खाली ठेवायची; दुसऱ्याला छातीशी धरायची. काही तासांनी त्या जुळ्यांपैकी एकाची हालचाल थंडावते. पण ती त्याला छातीशी घट्ट आवळून ठेवते. रावी नदीचा पूल येतो तेव्हा एक प्रवासी दर्शनसिंगला सांगतो, "सरदारजी, मुलाचं प्रेत इथं रावीतच टाकून द्या. कल्याण होईल त्याचं. तिकडं रावीपार नेऊन काय करणार?" दर्शनसिंग दुपट्यात गुंडाळलेलं पोर उचलून वाहे गुरू म्हणून रावीत फेकून देतो. अंधारात पडणाऱ्या मुलाच्या रडण्याचा आवाज येतो. दर्शनसिंग घाबरून बायकोकडे बघतो. मेलेले मूल तिने छातीशी घट्ट धरलेले असते... इकडे लोक ओरडत असतात, "वाघा वाघा. हिंदुस्थान जिंदाबाद."

फाळणीच्या वेळी आपला दुरावलेला मुलगा म्हणजे गुलजारच आहे असे समजून अमृतसरहून प्रा. इकबालसिंग यांची त्यांना पत्रे येतात. आपण फाळणीच्या वेळी दिल्लीतच होतो. आपला कोणी भाऊ त्यावेळी हरवलेला नाही असे गुलजार त्याला कळवतात. पण ती पत्रे थांबत नाहीत. चित्रपट दिग्दर्शक अमोल पालेकर, प्रमिला दंडवते यांच्याकडूनही गुलजारना इकबालसिंगना दिल्लीत भेटण्याविषयी निरोप येतात. तेव्हा दिल्लीच्या मुक्कामात गुलजार इकबालसिंगकडे जातात. इकबालचे वडील हरभजनसिंह- गुलजारना आपला हरवलेला मुलगाच समजून वागवतात. तो कसा हरवला त्याची हकीकत सांगतात. "तू संपूर्णसिंग आहेस. गुलजार हे नाव तुला कुणी दिलं?" असे म्हणतात. पस्तीस वर्षांनी ही भेट होतेय. वृत्तपत्रात आलेल्या गुलजार यांच्या मुलाखतीत त्यांनी आपले मूळ नाव संपूर्णसिंग असून आपण पाकिस्तानात जन्मलो असे म्हटले होते. त्यावरून हरभजनसिंगने हाच आपला हरवलेला मुलगा असा पक्का ग्रह करून घेतलेला असतो. आई म्हणते, "तू हवं तिथं रहा. धर्म बदललास तरी आमच्या दृष्टीनं काही फरक पडत नाही." सात-आठ वर्षांनी हरभजनसिंगच्या मृत्यूची बातमी इकबालसिंग पत्राने गुलजारला कळवतो. तेव्हा मात्र गुलजारना वाटते - खरोखरच आपले वडील वारले आहेत.

'बखर एका जंगलाची' ही या संग्रहातील सर्वात मोठी कथा. बावीस पृष्ठांची. तराईच्या

जंगलाच्या एका टोकाला वाहणारी पूर्णा नदी; तिच्यापलीकडे एक टेकडी. त्या टेकडीवर माणसांची वस्ती. या नदीवर एक पूल बांधण्याचे काम चालू आहे आणि त्यामुळे जंगलातल्या प्राण्यांमध्ये खळबळ माजलेली आहे. हा पूल झाला तर जंगलातील प्राण्यांचे अस्तित्त्वच धोक्यात येणार; माणसाच्या गोळ्यांना आपले प्राणी बळी पडणार हे जंगलचा राजा बब्बरखान सिंह याला कळून चुकते. तो जंगलातल्या प्राण्यांची सभा भरवतो. एक चित्ता एका माणसाचं प्रेत घेऊन येतो.” याला मी मारलेलं नाही. याच्याच कोणा भाऊबंधानं त्याला मारून त्याचं प्रेत नदीत टाकलं. ते फक्त मी तुम्हांला दाखवायला घेऊन आलोय. जी माणसं स्वतःच्या रक्तामांसाच्या भाऊबंधाना मारतात ती माणसं आपल्याबद्दल करुणा बाळगतील असं समजू नका.”

“माणसं आपल्या हक्काच्या जंगलावर आक्रमण करताहेत. नाना शस्त्रे त्यांनी शोधून काढली आहेत. आपल्या अस्तित्वाचा प्रश्न निर्माण झाला आहे. हा लढा आपण प्राणपणानं लढायला हवा.” असे सिंह सांगतो.

हा लढा चालविण्यासाठी एक कमिटी नेमण्यात येते. हत्ती, अस्वल, कोल्हा व घोडा यांना तिचे पदसिद्ध सदस्य म्हणून निवडण्यात येते. या समितीला न सांगता कोणत्याही प्राण्याने आपल्या जंगलाच्या संरक्षणाची जबाबदारी स्वतंत्रपणे अंगावर घेऊ नये असा फतवा निघतो. वाळवीच्या राजावर पूल पोखरून टाकण्याचे काम सोपवण्यात येते. शस्त्रास्त्रांच्या गुदामावर हल्ला करण्यासाठी माणसांकडील हत्तीलाच प्रवृत्त करण्याची योजना तयार होऊन मुंग्यांवर ती कामगिरी सोपवण्यात येते. चित्ता गावप्रमुख चौधरीवर हल्ला करून त्याला ठार मारतो. पण स्वतः जखमी होऊन माणसांच्या पिंजऱ्यात जेरबंद होतो. सिंह त्याच्या सुटकेसाठी गावावर चालून जातो. चित्त्याला सोडवतो तेव्हा सिंहाच्या वनराज या पदवीला उजाळा चढतो. चित्ता मात्र मरतो.

या कथेच्या शेवटी सलीम अली नावाचा पक्षीप्रेमी माणूस नावेत बसून अलीकडच्या काठावर येतो. तेथे ‘राष्ट्रीय वन्यजीवन अभयारण्य’ असा फलक उभा करून परत जातो असे म्हटले आहे.

ही कथा अनेक पातळ्यांवर अर्थपूर्ण ठरते. कधी उपरोधाचा सूर लावते. कमिटी वगैरे कल्पनांची थट्टा करते. कधी रूपककथेचे आशयद्रव्य पेश करते. कधी विडंबनात्मक होते. मूळ प्रश्न गंभीर गडद होत जातो.

बिमल रॉय यांच्या मनात प्रयागच्या कुंभमेळ्यावर एक चित्रपट काढण्याची योजना घेताळत असते. त्यासाठी समरेश बसूंची ‘अमृतकुंभाचा शोध’ ही कादंबरी ते निवडतात. १९५२ मध्ये कुंभमेळ्यात चेंगराचेंगरी झाली. एक लाख लोक मेले. त्या दुर्घटनेवर ही कादंबरी होती. कथानक फारसे नव्हते. पण व्यक्तिरेखा जबरदस्त होत्या. गच्च भरलेली रेल्वे प्रयागला येते. प्लॅटफॉर्मवर थांबते. प्रवासी गेटच्या दिशेने धावत निघतात. बलराम नावाचा एक क्षयरोगी त्या जीवघेण्या आजारातून बरा होण्यासाठी जोगस्नान करायला आलेला असतो. तो लोकांच्या पायाखाली तुडवला जाऊन मरण पावतो. बिमलदांना हा प्रसंग रुचत नाही. बलरामला फारच लवकर मारण्यात समरेशबाबूंनी घाई केलीय असे त्यांचे मत पडते. चित्रपटाच्या दृष्टिकोनातून हा मृत्यू पुढे ढकलत जोगस्नानाच्या दिवशी घडवावा अशी इच्छा ते व्यक्त करतात. अलाहाबादचे

बाह्य चित्रण केले जाते. १९६४ साली कुंभमेळा भरणार असतो. त्यावेळी शेवटचे चित्रण अपेक्षित असते. ८ जानेवारी १९६५ हा जोगस्नानाचा दिवस. बिमलदांची तब्येत कॅन्सरने खालावत चाललेली; तरीही ते गुलजारना म्हणतात, “बलरामचा मृत्यू जोगस्नानाच्या दिवशी सूर्योदयाला दाखवावा. या पहिल्या मृत्यूनं शेवटच्या भागातील जीवघेण्या चेंगराचेंगरीशी संतुलन साधले जाईल.”

...आणि बिमलदांचा मृत्यू ८ जानेवारी १९६५ रोजी, जोगस्नानाच्या दिवशीच होतो.

...ही सगळी घटना गुलजार विलक्षण नाट्यमय शैलीत उभी करतात.

देवापुढचे दहा पैसे चोरले म्हणून चक्कूला आजी रागावते. तो घर सोडून पळून जातो. तिकीट न काढता रेल्वेत बसतो. तिकीट चेकरला चुकवत एका स्टेशनवर रात्री उतरतो. स्टेशनवर एक म्हातारी भिकारीण झोपलेली दिसते. आजीची आठवण होते. झोप अनावर झालेली. तो हळूच त्या म्हातारीच्या गोधडीत शिरतो. पहाटे जाग येते तेव्हा भूक लागलेली असते. तो म्हातारीपुढच्या वाडग्यातले दहा पैसे उचलतो. शौचाला जाऊन परत येतो. तर म्हातारीभोवती माणसे जमलेली. “ताटून लाकूड झालंय हिचं शरीर. रात्रीच मेलेली असणार.”

चक्कू खिशातलं दहा पैशाचं नाणं काढून वाडग्यात फेकतो आणि आपल्या आजीकडे लवकरात लवकर पोचायला हवे या विचाराने पळत सुटतो.

मायकेल एंजेलो फ्लॉरेन्सहून रोमला येतो. सेंट पीटर्स घुमटावर आणि भिंतींवर तो चित्रं काढत होता. चुना फासलेल्या भिंतीमध्ये तो चेहरे शोधत होता. येशूचा चेहरा, मेरीचा चेहरा, ज्युडासचा चेहरा. बायबलमधल्या मुक्त काव्यातील शब्द तो गुणगुणत राह्यचा; त्या शब्दांची वस्त्रं बाजूला काढून त्यांचा आशय तो शोधत बसायचा. मेरीचं चित्र रेखाटण्यासाठी मायकेल मॉडेल म्हणून आपल्या आईचीच निवड करतो. चुलाण्यातला जळत्या लाकडांच्या जाळाचा उजेड तिच्या चेहऱ्यावर पसरला होता. देदीप्यमान. उबदार. तापलेल्या सोन्यासारखा. त्या रात्री त्याने आईला विचारले होते, “आई, तू येशूला जन्म का नाही दिलास?” त्यावर तिने उत्तर दिले होते, “त्याचं कारण तुझा हा बाप! बघ त्याच्याकडे. कसा दारू पिऊन तरं पडलाय.” मायकेलने तशा अवस्थेतल्या बापाचं चित्र काढून भिंतीवर लावतो. त्याखाली लिहितो : ‘बाबा, तुम्ही असे नसता तर तर माझी आई मेरी होऊ शकली असती!’

ब्रुजीसच्या मॅडोनाचं शिल्प घडवताना त्यानं बालवयातला नागडा येशूही दाखवला होता. त्यासाठी त्यानं बाप ज्या गुत्यात जाई तिथे शेंगदाणे वेचणाऱ्या एका मुलाचं मॉडेल समोर ठेवलं होतं. शेंगदाणे विकणारा वजन करताना तागडीत शेंगदाणे टाकी; त्यातले काही खाली पडत. तो पोरगा ते खाली पडलेले शेंगदाणे वेचून घेई; एखादा शेंगदाणा तोंडात टाकी. बाकीचे टोपलीत टाकी. त्या पोरगाची ही कृती वारंवार बघायला मिळावी म्हणून मायकेल पुनःपुन्हा शेंगदाणे विकत घेई.

मिलागरीमधल्या एका पॅनेलवर अखेरचे भोजन हा प्रसंग रंगवायचा होता. त्यातील ज्युडासचा चेहरा त्याला मनासारखा सापडत नव्हता. पोपचा तगादा चालू होता. चित्र लवकर पूर्ण करायला हवे होते. शेवटी हवा तसा चेहरा त्याला एका गुत्यातच सापडतो. त्याच्या

डोळ्यात एक लोकविलक्षण, अनैसर्गिक चमक असते. तो गुत्यात येणाऱ्यांकडून पैसे मागत राही. इथेतिथे थुंके. वयामुळे थकलेले, वाकलेले शरीर. अस्वस्थ मनःस्थिती. मॉडेल म्हणून मायकेल त्याला निवडतो. सौदा ठरवतो.

एके दिवशी तो इसम मॅडोनाचं चित्र बघतो. त्यातला नागडा बाल येशू बघतो. आणि म्हणतो, “या मॉडेलचं नाव तुम्हाला आठवतं का?”

मायकेल उत्तर देतो, “हो. मासोलिनी.”

तो इसम आपला हात पुढे करतो. त्यावर गोंदवलेले नाव दाखवतो. मासोलिनी. “ज्याला तू आज ज्युडास म्हणून रंगवतो आहेस, तो मीच पूर्वी कधी तरी येशू होतो.”

अशी ही मायकेल एंजेलोची कथा.

मेजर मानवेन्द्रच्या आयुष्यात अनेक विलक्षण घटना घडतात. लहानपणी तो जीवघेण्या आजारातून वाचतो. तब्येत मात्र तोळामासा; एकदा साप चावतो. तो बेशुद्ध पडतो. डॉक्टर म्हणतात- आणायला एवढा उशीर का केला? ...पण त्यातूनही तो वाचतो. एकदा त्याची मोटारसायकल ट्रकवर आदळते आणि त्याला जबरदस्त मार बसतो. हा काही तासांचाच सोबती म्हणून डॉक्टरही आशा सोडतात. पण तो वाचतो. सैन्यात दाखल होतो. एक गोळी त्याच्याजवळून जाते. शेजारचा सैनिक जागेवरच गतप्राण होतो. तेवढ्यात भयानक स्फोट होतो. सारे सैनिक भट्टीतल्या चणेफुटाण्याप्रमाणे भाजून निघतात. मानवेन्द्र वाचतो. घरी परत येतो. एके रात्री मेजवानीच्या वेळी दिवे जातात. तेव्हा तो मीटरजवळ जाऊन फ्युज चेक करतो. पण हात जिवंत तारेवर पडून शॉक बसून कोसळतो आणि मरतो. ‘जीवन आणि मृत्यू’चा हा नाट्यपूर्ण सामना गुलजार एखाद्या गप्पीदासाच्या थाटात रंगवून सांगतात.

...अशा ठेवणीतल्या चिजा गुलजार यांच्या या पहिल्याच कथासंग्रहात वाचकांना भेटतात. चारसहा पृष्ठांमध्ये मोठा आशय गुलजार प्रकट करतात. या आशयालाही अर्थाचे खूप स्तर असतात. मानवी स्वभावाचे वैचित्र्य, नियतीचा खेळ, नात्यांमधील चढउतार, दृष्टान्तकथा, रूपककथांच्या अंगाने जाणारे अनुभव, ...गुलजार या व्यक्तीबद्दलही कुतूहल वाढवणारा हा मालमसाला आहे. जीवनमूल्यांबद्दलचे एक प्रगत भानही त्यांच्यात दिसते.

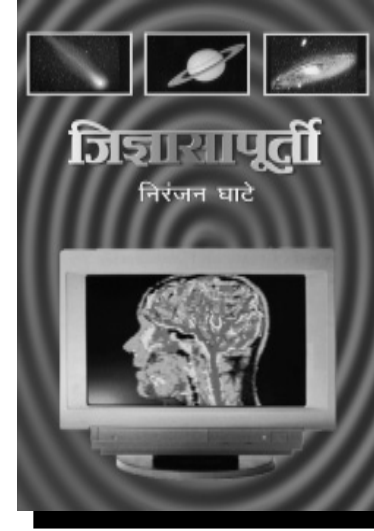
गुलजारनी हा संग्रह आपल्या पत्नीला, चित्रपट अभिनेत्री राखी हिला अर्पण केला आहे.

अनुवाद परिश्रमपूर्वक केल्याचे जाणवते. गुलजार यांच्या मिताक्षरी शैलीचा नेमकेपणा त्यात आहे.

“आपल्या ओशट बोटानां खुसवाच्या मिशीला पीळ देत उलिया म्हणाली, (२३), “ते सुढाळ हस्ताक्षर पाहून दीनानाथांनी आश्चर्यादरानं विचारलं,” (१३), अशा वेळी नाचावयास अत्यधीर होणारे त्याचे हातपाय आज थरथरू लागले. (१०४), बाकीच्यांनी या म्हणण्यावर पूर्णतः नक्के अंशात्मक विश्वास ठेवला. (१४२), मंदिरात वाजणाऱ्या घंटांच्या आवाजांनं वातावरण ओझावल्यासारखं होई. (१५०) अशी वाक्ये एकूण अपवादात्मकच!

पृष्ठे १९३ किंमत : १५० रु. (सवलत १५ मे)

सभासदांना : ११३ रु. पोस्टेज : १५ रु.

जिज्ञासापूर्ती

निरंजन घाटे

**आपण तिस्रट पदार्थ एवढ्या चवीने
का खातो?
बायका आणि विज्ञान यांचे पटत का
नाही ?**

आपल्याला पदोपदी प्रश्न पडत असतात आणि आपल्या बुद्धीला, ज्ञानाला आव्हान देत असतात. तशात हे युग आहे माहिती तंत्रज्ञानाचे. त्यामुळे आपल्या ज्ञानविषयक गरजाही खूप वाढल्या आहेत; आणि त्या गरजांची पूर्तता करण्याची नवनवी साधनेही निर्माण होत आहेत. तशातच आता कौन बनेगा करोडपती, छप्पर फाडके यासारखे कार्यक्रम दूरचित्रवाणीवर गाजत आहेत; आणि स्पर्धकांना ते लक्षाधीश, कोट्यधीश बनवत आहेत. एखाद्या प्रश्नाचे योग्य उत्तर अचूक देता आले तर त्याची किंमत हजारपासून पन्नास लाखही होऊ शकते हे रोजच्या रोज मनावर ठसत असते; ठसवले जात असते. आपली सगळी परीक्षापद्धती प्रश्नोत्तराच्या रूपातच विकसित झालेली आहे. ज्ञानाच्या बळावरच तर माणूस हा निसर्गसृष्टीत आपले श्रेष्ठत्व प्रस्थापित करित आला आहे. स्थळकाळाच्या मर्यादांवर मात करण्यासाठी त्याचे प्रयोग चालू आहेत. इंग्रजीत ‘टेल मी व्हाय’ सारखी पुस्तके मुलामुलींच्या जिज्ञासू वृत्तीला धारदार बनवत असतात.

मराठीत या धर्तीवर काही फुटकळ पुस्तकांची निर्मिती झाली आहे; परंतु त्यात सातत्य व सर्वसमावेशकता यांचा अभाव जाणवतो. तरीही काही व्यक्ती या दिशेने महत्वाकांक्षा दाखवत सातत्याने प्रयत्नशील असतात. त्यात विज्ञानलेखक निरंजन घाटे यांची गणना करायला हवी. विज्ञानक्षेत्रातील विविध विषयांना स्पर्श करणारी शंभरेक पुस्तके त्यांनी गेल्या पंधरा-वीस वर्षांत तयार केली आहेत. आणि परदेशातील अद्ययावत संशोधनाचा परिचय मराठी वाचकांना करून देण्याचा परिपाठ ठेवला आहे. त्या दृष्टीने मराठीतील विज्ञानविषयक परिभाषाही सिद्ध करण्याचे त्यांचे काम चालू आहे.

‘जिज्ञासापूर्ती’ या त्यांच्या नव्या पुस्तकात नावात सूचित केल्याप्रमाणे अनेक विषयांबाबतच्या वाचकांच्या जिज्ञासेची पूर्तता करण्याचा हेतू समोर ठेवला गेला आहे. ‘ज्ञानदीप’ या त्यांच्या आधीच्या पुस्तकाचे स्वरूपही याच प्रकारचे होते.

‘जिज्ञासापूर्ती’मध्ये एकूण ६९ प्रश्नांची उत्तरे देण्यात आली आहेत. त्यातील अनेक प्रश्न चक्रावून सोडणारे आहेत. प्रश्न काही वेळा अगदी साधे वाटतात; पण त्याचे उत्तर देताना आपल्याला गोंधळ्यासारखे वाटते. उदाहरणार्थ, माणूस तिखट का खातो? पैसा कसा जन्मला? पैशाचा जन्म कधी झाला? माणसांच्या अंगावर केस का नसतात? कुत्री झोपण्यापूर्वी स्वतःच्या भोवती वर्तुळाकार का फिरतात? घराभोवती बाग का लावतात? रात्रपाळी केल्याने त्रास होतो का? सर्वात महाग अन्नपदार्थ कोणता? जगातले सर्वात मोठे रेस्टॉरंट कुठे आहे? मेणबत्तीचा वापर केव्हापासून सुरू झाला? चंद्रावर पाणी आहे का? मंगळावर सजीव प्राणी आहेत का? गुरूच्या उपग्रहांच्या अभ्यासाची गरज काय? बायका आणि विज्ञान यांचे पटत नाही का? वीज एकाच ठिकाणी दोनदा पडत नाही हे खरे का? दक्षिण अमेरिकेने दिलेल्या दोन देणग्या कोणत्या? जगातलं सर्वात मौल्यवान रत्न कोणतं? फोटोग्राफीचा शोध कोणी लावला? अ‍ॅमेझॉन नदीतले पिरान्हा मासे माणसांना खाऊन टाकतात का?.....

या प्रश्नांपैकी तुम्ही किती प्रश्नांची उत्तरे छातीठोकपणे देऊ शकता? माणूस तिखट खातो; घराभोवती बाग असते; पैशांच्या देवघेवीतून आपण नित्य व्यवहार करतो; वस्तूच्याचा वापर करून नाभिक आपले केशकर्तन करतो, वीज गेली की आपण सहजपणे मेणबत्ती पेटवतो; कॅमेऱ्याला क्लिक केले की फोटो निघतो, हे सगळे आपल्याला माहित असते; ते आपल्या अंगवळणी पडलेले असते. परंतु त्याबद्दल काही प्रश्न विचारले तर आपण संभ्रमात पडतो. नाही का?

तर निरंजन घाटे आपल्याला या संभ्रमातून सोडवण्यासाठी जिज्ञासापूर्तीचा हा सगळा खटाटोप करीत राहतात. आपण सर्वांनी ज्ञानवंत, माहितगार, बहुश्रुत व्हावे म्हणून त्यांची लेखणी सदैव फुरफुरत असते.

आता तुम्ही म्हणाल, हे सगळे प्रश्न विचारून तुम्ही आमचा भेजा उठवलाय. जिज्ञासापूर्ती हे पुस्तक बघितल्याशिवाय आता चैन पडणार नाही. पण ते मागवून हाती यायला वेळ लागणार. तोपर्यंत आम्हाला असे अर्धांतरी अस्वस्थ ठेवू नका. निदान दोन चार प्रश्नांचा तरी उलगाडा करून सांगा. उदाहरणार्थ, खरंच आम्ही तिखट पदार्थ एवढ्या चवीने का खातो? त्या बद्दल घाटे काय सांगतात?

न्यू मेक्सिको विद्यापीठात तिखट खाण्यावर संशोधन झाले. त्यावरून घाटे सांगतात की, **तिखट ही चव नव्हे; ती एक वेदना आहे.** कडू, गोड, तुरट व आंबट या मूळच्या चार चवी; मिरचीला तिखटपणा येतो तो कॅप्सेसिन या वासरहित रसायनामुळे. या रसायनामुळे आपला घसा, टाळू आणि नाकातल्या चेतापेशी यामध्ये चिडचिड निर्माण होते. **ही चिडचिड म्हणजे तिखटपणा.** ही तिखटपणा मोजण्यासाठी स्कोव्हिल हे माप आहे. अजिबात तिखटपणा नसलेल्या मिरचीचा स्कोव्हिल स्केल शून्य मानला जातो. जालापेनोचा तिखटपणा २५०० ते ५००० स्कोव्हिल असतो. शुद्ध कॅप्सेसिन जर त्वचेवर पडलं तर तत्काळ भाजल्यासारखा फोड येतो. त्याचं एकक दीड कोटी स्कोव्हिल असतं. आता सवाल हा की, तिखट ही वेदना आहे तरी माणसं तिखट का खातात? ही वेदना आनंदानं आपण होऊन का स्वीकारतात? भरपूर शरीरश्रमाची कामं करणारे लोक तिखट जास्त खातात. मिरचीतून मेंदू एंडॉर्फिनची निर्मिती करतो; त्यामुळे वेदना सहन करण्याची क्षमता येते; आणि आपण सुखात आहो अशी

भावना निर्माण होते. तिखटाचं अशा व्यक्तींना व्यसन लागतं. **तिखट खाणं म्हणजे पुरुषत्वाचं प्रदर्शन असं समीकरणही मांडलं जातं ते त्यामुळंच!** मानवेतर प्राणी तिखट खाण्याचं टाळतात. ससे वागैरेंना दूर ठेवण्यासाठीच मिरच्या अशा तिखट झाल्या असाव्या असेही वनस्पतिशास्त्रज्ञ मानतात. पक्ष्यांना तिखटाची चव कळत नाही. ते मिरच्यांच्या बिया गिळतात आणि विष्टेबरोबर बाहेर टाकतात. भरपूर मिरच्या खाणाऱ्या एका मेक्सिकन खेड्याची पाहणी करून पेनसिल्वानिया विद्यापीठातील मानसशास्त्रज्ञ डॉ. पॉल रोझिन यांनी काढलेला हा निष्कर्ष आहे. मिरचीचा स्वाद हा मद्याप्रमाणे खऱ्या भक्तालाच कळतो असे न्यू मेक्सिकोतील चिली पेपर इन्स्टिट्यूटचे संचालक बोस्लंड यांचे मतही घाटे उद्धृत करतात.

बायका आणि विज्ञान यांचं पटत नाही का या प्रश्नाचा स्त्रीवादी चळवळीतील बायकांना राग येऊ शकेल. निरंजन घाटे यांच्या घरावर त्या त्यासाठी मोर्चा तर नेणार नाहीत ना अशी शंका येते. पण ह्या प्रश्नाचे उत्तर वाचल्यावर त्या घाटे यांचे अभिनंदन करायला गेल्या तर नवल वाटणार नाही. १९८८ ते १९९५ या काळात अमेरिकेत जीवशास्त्र घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांत ५० टक्के महिला होत्या; पण त्यापैकी फक्त दहा टक्के संशोधन शिक्षणक्षेत्रात गेल्या. विज्ञानाची पदवी घेऊनही त्या शिक्षणाचा बहुतांश महिला काहीच उपयोग करून घेत नाहीत; त्या इतर क्षेत्रात नोकरीसाठी जातात. त्यामुळे बुद्धिमत्ता आणि परिश्रम वाया जातात. मुलींना विज्ञान शिकून काय मिळणार असा प्रश्न अमेरिकन पालकही विचारतात. पुरुष आणि स्त्रिया यांची निष्कर्ष काढण्याची दृष्टी भिन्न असते; एकाच माहितीच्या साठ्याचा वापर करून पुरुष व महिला शास्त्रज्ञ यांचे निष्कर्ष वेगवेगळे निघू शकतात. स्त्रियांनी केलेले संशोधन हे पुरुषांच्या संशोधनापेक्षा उच्च प्रतीचे असते आणि त्याचे संदर्भही तुलनेने जास्त वेळा घेतले जातात असे हार्वर्ड विद्यापीठाने केलेल्या पाहणीत आढळून आले आहे. तेव्हा महिलांना विज्ञानक्षेत्रातले फारसे कळत नाही हे विधानच अप्रस्तुत ठरते.

दक्षिण अमेरिकेने भारताला दिलेल्या देणग्यांमध्ये काजू आणि बटाटा या दोन गोष्टींचा समावेश होतो. पोर्तुगीजांनी भारतात काजूची प्रथम लागवड केली आणि आज भारत हा जगातला सर्वाधिक काजू उत्पादक देश ठरला आहे. बटाट्यानेही भारतीय आहारात मानाचे स्थान मिळवले असून उपासाच्या पदार्थातही शिरकाव करून घेतला आहे. जगातील वाढत्या लोकसंख्येला भविष्यकाळात बटाटा हे मुख्य अन्न म्हणून स्वीकारावे लागेल. पेरू देशातील लामोलिया येथील इंटरनॅशनल पोर्टॅटो सेंटरने ३१ दिवसात तयार होणारी बटाट्याची जात तयार केली आहे. बायबलमध्ये बटाट्याचा उल्लेख नाही. तो बीपासून होत नाही म्हणून सैतानाचा दूत मानला जाई. सुपारीपासून सफरचंदापर्यंतच्या आकाराचे व काळे, तांबडे, निळे, पिवळे, राखाडी असे विविध रंगी बटाटेही आढळतात. बटाट्याने लैंगिक शक्ती वाढते अशी एकेकाळी समजूत होती; त्यामुळे त्यांचा चोरटा व्यापारही चाले. बटाट्याने माणसाचे आयुष्य कमी होते असेही मानले जाई. सफरचंद आणि बटाटा यांचे उष्णकटिबंधीय सारखेच असतात; बटाट्यातून रायबो फ्लेविन, थायमीन आणि नायसिन ही बी जीवनसत्त्वे आणि लोह मिळते. सी जीवनसत्त्वही विपुल मिळते. स्टार्च व प्रोटिन्स यांचे प्रमाण अधिक असते. मोडलेली हाडे सांधण्यासाठी पूर्वी बटाट्याचा लेप देत.

घराभोवती बाग माणूस का लावतो? शहरीकरणामुळे निसर्गापासून दूर गेलेल्या माणसाच्या

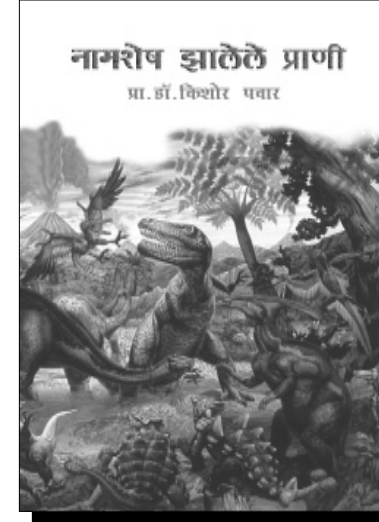
मनात एक अपराधभावना असते, तिच्यातून सुटका करून घेण्यासाठी हे एक मानसशास्त्रीय उत्तर. प्रत्येक प्राणी आपल्या विशिष्ट भूभागावरचे स्वामीत्व सिद्ध करू पाहतो. माणूसही आपल्या भूभागावरची मालकी सिद्ध करण्यासाठी घराभोवती बाग करतो असे उत्क्रांतिवादी मानवशास्त्राचे म्हणणे. बागबगीचा करण्यात माणसाच्या सौंदर्यदृष्टीपेक्षा आपल्या पूर्वजांच्या उगमस्थानाच्या सुप्त स्मृतींचा प्रभाव अधिक आहे असे डॉ. जान फॉक या 'उद्याने व मानव' यांच्या परस्परसंबंधाचे अभ्यासकाचे मत आहे.

असे अनेक तपशील या पुस्तकात आपल्याला वाचायला मिळतात; आणि आपल्या सामान्य ज्ञानात भर पडते. नव्या गोष्टींमुळे मजा वाटते. चर्चेसाठी विषय मिळतात. मित्रमंडळींना आपल्या माहितीने चकित करता येते....

पृष्ठे २३० किंमत : १५० रु. सवलतीत : १२० रु. (सवलत १५ मे)
सभासदांना : ११३ रु. पोस्टेज : १५ रु.

प्रिय रसिक वाचक,
आपण आमची अनेक दर्जेदार पुस्तके वाचली आहेत. नवीन पुस्तकांनाही आपणाकडून भरभरून प्रतिसाद मिळत आहे.
आपणास 'खास' आवडलेल्या आमच्या पुस्तकांबद्दलचा आपला अभिप्राय आम्हास महत्वाचा वाटतो. तरी आपला अभिप्राय कळवा.
'मेहता मराठी ग्रंथजगत' मध्ये 'रसिकांची आवड' मधून त्याची 'खास' दखल घेतली जाईल.

आमचा पत्ता — मेहता मराठी ग्रंथजगत
द्वारा मेहता पब्लिशिंग हाऊस,
१२१६, सदाशिव पेठ,
धनश्री अपार्टमेंट, पुणे - ४११०३०
फोन : ४४७६९२४
फॅक्स : ०२० - ४४७५४६२

नामशेष झालेले प्राणी

डॉ. किशोर पवार

महाकाय प्राण्यांचे पृथ्वीवर राज्य
हीते तेव्हा....

वाचकमित्रांनो, जुरासिक पार्क हा चित्रपट तुम्ही पाहिला असेल, त्यातील अवाढव्य आकाराचे डायनोसॉर बघून तुम्हाला आश्चर्य वाटले असेल. एके काळी या पृथ्वीवर अशा प्रचंड प्राण्यांची वस्ती होती. परंतु कालांतराने ते नष्ट होत गेले. डॉ. किशोर पवार यांनी अशा प्राण्यांची माहिती 'नामशेष झालेले प्राणी' या पुस्तकात दिली आहे.

साठ कोटी वर्षांपूर्वी खेकडे-झिंगे या संधिवाद प्राण्यांचे अग्रणी म्हणता येतील असे ट्रायलोबाइट प्राणी समुद्रात होते. त्यांचे शरीर तीन भागांचे असे. डोके, छाती व शेपूट. दहा कोटी वर्षे त्यांना कोणी प्रतिस्पर्धी झाला नाही.

त्यानंतर डोक्यावर पाय किंवा बाहू असलेले सेफॅलोपोडस नावाचे प्राणी निर्माण झाले. ते मांसाहारी होते. ट्रायलोबाईटसना खाऊन टाकत. सात सात मीटर लांबीचे कवच धारण करणारे आक्टोपससारखे हे प्राणी ट्रायलोबाइटसची जमात पृथ्वीवरून नामशेष करण्यास यशस्वी ठरले. या प्राण्यांच्या शरीरात हाडे नव्हती, पाठीचा कणा नव्हता म्हणून त्यांना अपृष्ठवंशी म्हणत.

पाठीचा कणा असलेले म्हणजे पृष्ठवंशी प्राणी पृथ्वीवर प्रथम अवतरले ते माशांच्या रूपात. त्यांत शार्कसारखे अक्राळविक्राळ ६ ते ९ मीटर लांबीचे मासेही होते. मात्र आजच्या शार्कपेक्षा ते वेगळे होते. पाण्यात पोहण्याऐवजी किनाऱ्यावरील प्रदेशात सरपटत येत. पोहण्याच्या परांऐवजी त्यांना मजबूत गोलाकार अवयव होते.

जमिनीवर राहणाऱ्या प्राण्यांची उत्पत्ती हा पुढचा टप्पा. विंचू, कीटक, कोळी यांचे अनेक प्रकार आरंभी असावेत. झुरळेही त्या वेळी दहा सेंटिमीटर लांबीची असत. पुढे उभयचर म्हणजे जमीन व पाणी या दोहोंमध्ये सहजपणे राहणारे डिप्लोव्हर्टेब्रान प्राणी दलदलीत राहणाऱ्या सरपटणाऱ्या माशांपासून विकसित झाले असावे. पुढे भूपृष्ठावरील

घडामोडीमुळे अनेक ठिकाणी भूभाग वर आला; तेथे पर्वताच्या रांगा तयार झाल्या. काही समुद्र कोरडे पडले, काही ठिकाणी अत्यंत थंड प्रदेश तर काही ठिकाणी उष्ण वाळवंट असे बदल घडले. वातावरण बदलले. भूतलावरील उलथापालथीमुळे भूपृष्ठावरील अनेक प्राणी व वनस्पती नष्ट झाल्या.

या वेळी उभयचर व सरीसृप (सरपटणाऱ्या) प्राण्यांचे भूतलावर वर्चस्व होते. एरिऑप्स नावाचा उभयचर प्राणी बेडकासारखा दिसे. दोनतीन मीटर लांबीच्या या प्राण्याच्या कपाळावर संवेदनशील असा तिसरा डोळा असे. मोठ्या डोक्याचा बेडूक या अर्थाचे 'एरिऑप्स मेगॅलोसेफॅलस' असे त्याला नाव देण्यात आले. त्याची कवटी मोठी होती पण मेंदू मात्र लहान होता. हा प्राणी ३६ कोटी वर्षांपूर्वी नामशेष झाला.

या महाकाय बेडकाचे वंशज म्हणजे आज भूतलावर आढळणारे सॅलमॅंडर, भेक व बेडूक. घोरपड, पाल, मगर, कासव हे सरपटणारे प्राणी. सेमुरिया हा प्राणी उभयचर होता. वाळवंटी प्रदेशात राहण्याच्या दृष्टीने सरपटणारे प्राणी उत्क्रांत होत गेले. पुढे जमाना आला तो डायनोसॉर्सचा 'क्रोबडीच्या आकारापासून ते अक्राळविक्राळ अवाढव्य असे डायनोसॉर्सचे पाच हजारावर प्रकार होते. काही शाकाहारी; काही मांसाहारी. प्लेटोसॉर्स हा सुरुवातीचा डायनोसॉर्स ६ मीटर लांब होता. शरीराच्या मानाने त्याचा मेंदू लहान होता. टायनोसॉर्स हा सर्वात मोठा डायनोसॉर्स. नाकापासून शोपटीपर्यंतची लांबी १६ मीटर आणि उंची साडेसहा मीटर. दुमजली इमारतच जणू! त्याने जबडा उघडला तर १ मीटर रुंद व्हायचा; कवटी दीड मीटर लांब.

चिलखती देह असलेले स्टेगोसॉर्स, पन्नासावर टन वजन असणारे ब्रॅकियोसॉर्स, तीस मीटर लांबीचा डिप्लोडोक्स, मानेपेक्षा अधिक लांब शोपटी असणारा ब्राँटोसॉर्स, दोन हजार दात असणारा ट्रॅकोडॉन, शिंगे असलेला सेराटॉप्सियन, काटेरी चिलखती पाठ असलेला अँकीलोसॉर्स, ढालधारी प्रोटोसॅराटॉप्स, हे सर्व जमिनीवर राहणारे डायनोसॉर्स होते. जलचर डायनोसॉर्समध्ये जिओसॉर्स, शार्क माशासारखा दिसणारा इक्थिओसॉर्स, समुद्र कासवासारखा अर्चेलॉन, घोरपडीसारखा क्रोनोसॉर्स, वगैरेचा उल्लेख प्रामुख्याने होतो. त्याशिवाय हवेत उडणारे डायनोसॉर्सही होते. चिमणीएवढा टेरोडॅक्टिल्स, साडेचार मीटर लांब पंख असणारा टेरेनोडॉन, आजच्या पक्ष्यांचा पूर्वज म्हणता येईल असा आर्किओप्टेरिक्स यांची माहितीही लक्षवेधक आहे.

आर्किओप्टेरिक्सला चोच नव्हती; त्याच्या जबड्यांवर दात होते. त्याची शोपटी लांब होती. तिच्यावर मणके होते. त्या मणक्यांवर पिसांची एकेक जोडी होती. शोपटीवरही पिसे होती. पिसांच्या टोकाला नखे असलेली बोटे होती. कावळ्याएवढा हा प्राणी १५ कोटी वर्षांपूर्वी अस्तित्वात आला.

पहिला जलचर पक्षी म्हणून हिस्पेरॉनिसचा निर्देश होतो. पाण्यात पोहण्यासाठी त्याला बदकासारखे पाय होते. बोटांमध्ये त्वचेचे पडदे होते. चोचीत दात होते. त्याला हवेत उडण्यासाठी पंख नव्हते. पाय काटकोनात मागे वळलेले असल्याने जमिनीवरही नीट चालता येत नव्हते. तो खऱ्या अर्थाने जलचर पाणपक्षी होता.

शहामृग हा सगळ्यात मोठा पक्षी आहे. त्याचे पूर्वज फूटबॉलपेक्षा मोठ्या आकाराची अंडी घालत, साडेतीन मीटर उंचीचा हा एपिऑर्निस पाचशे किलो वजनाचा असूनही धावण्यात

चपळ होता. सहा कोटी वर्षे त्याचे भूतलावर प्रभुत्व होते.

२२ कोटी वर्षांपूर्वी सस्तन प्राण्याचा प्रथम उदय झाला असला तरी साडेसहा कोटी वर्षांपासून सस्तन प्राण्यांचे 'अभिनव महाकल्प' सुरू झाले. उंदीर घूस हे आरंभीचे सस्तन प्राणी. पुढे डुक्कर, घोडे, जिराफ, गेंडे, कुभा वगैरेची निर्मिती झाली. बलुचिथेरियम हा अगडबंब गेंडा हा भूतलावरचा सर्वात मोठा प्राणी, २० फूट बाय ३० फूट आकाराचा तबेला बांधावा लागेल इतका अवाढव्य. त्याचे अवशेष बलुचिस्तानात सापडले आहे.

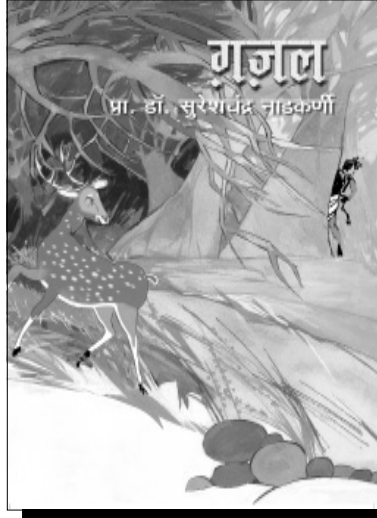
आज आपण हत्ती, घोडे वगैरे प्राणी पाहतो. घोड्याचा पूर्वज जो हायॅरॅकोथेरियम तो जेमतेम कोल्ह्याएवढा होता. त्यापेक्षा थोडा मोठा मेसोहिप्स म्हणजे मधला घोडा आणि पुढे रवंथ करणारा, वेगाने पळू शकणारा मेदीचिप्स हा कुरणात चरणारा घोडा अशी उत्क्रांती झाली. १ कोटी वर्षांपूर्वी प्लिओहिप्स हा आजच्या घोड्यासारखा प्राणी विकसित झाला. त्यापासून झेब्रा, गाढव वगैरे जाती पुढे निर्माण झाल्या.

इजिप्तमधील प्राचीन मोरिस सरोवरात हत्तीचे जे अवशेष सापडले त्यावरून ४ कोटी वर्षांपूर्वीचा हत्ती बुटका, आखूड पायाचा, लांबट शरीराचा, जबड्याला वर खाली दोन दोन सुळे असणारा असा तो असावा. कालांतराने त्याची उंची वाढत गेली. नाक-ओठ लांबून सोंड झाली. डोके मोठे, मान आखूड अशा ट्रायलोपोडॉनचा खालचा जबडा आखूड होऊन सुळे नाहीसे झाले. मॅमॉथ व मॅस्टोडॉन हे केसाळ हत्ती २ कोटी वर्षांपूर्वीच्या हिमयुगात अस्तित्वात असावे. केसांमुळे हिमयुगात त्यांचा निभाव लागला असावा.

हिमयुगानंतरचे जग हे मानवाचे आहे. मानव हाही सस्तन प्राणी आहे. मानव हा घोडे, मेंढ्या, बैल, रेनडियर वगैरेची शिकार करून मांस खाऊ लागला. शेवटचा केपसिंह १९५८ मध्ये मारला गेला. बाली वाघ १९८० मध्ये कायमचा लुप्त झाला. शेवटचा ऑरिझोना जग्वार १९०५ मध्ये अस्तंगत झाला. क्वागा हा जंगली घोडा १८८३ मध्ये नष्ट झाला. अरबी घोड्याचा वराज टारपॅन १८५७ मध्ये युक्रेन भागात अखेरचा दिसला. टेक्सासचा लाल लांडगा १९७० मध्ये निर्वंश झाला. उत्तर अमेरिकेतला पांढरा लांडगाही १९११ नंतर कोणाला दिसला नाही.

पृथ्वीचे आयुष्य साठ कोटी वर्षांचे. जागोजाग सापडलेल्या जीवाश्मावरून व अवशेषांवरून या काळात जे प्राणी भूतलावर नांदले त्यांचा शोध घेण्याचा व त्यावरून त्यांच्या उत्क्रांतीचे टप्पे शोधण्याचा संशोधकांचा प्रयत्न चालू आहे. विशिष्ट काळातील विशिष्ट प्राण्यांची तत्कालीन वातावरण व भूप्रदेश यांच्या स्थितीनुसार शारीरिक जडणघडण बदलत गेली. डायनोसॉर्सबद्दल जुरासिक पार्क या चित्रपटामुळे सर्वत्र जिज्ञासा निर्माण झाली; आणि त्यामुळे नामशेष झालेल्या प्राण्यांचाही अभ्यास नव्याने सुरू झाला. यासारख्या पुस्तकामुळे आपल्याकडेही या अभ्यासाला चालना मिळेल. डॉ. किशोर पवार यांनी इंग्रजीतील हे ज्ञानभांडार मराठी वाचकांसाठी सहजसोप्या भाषेत सादर करून एक मोठे काम पार पाडले आहे.

पृष्ठे ६९ किंमत : ५० रु. सवलतीत : ४० रु. (सवलत १५ मे)
सभासदांना : ३८ रु. पोस्टेज : १५ रु.

गजल

प्रा. डॉ. सुरेशचंद्र नाडकर्णी

गजलांचे आशय सौंदर्य आणि
रचनाकौशल्य

उर्दू शेरशायरीची एक स्वप्निल दुनिया आहे आणि वाहवा वाहवा म्हणून शायरच्या एकेका शब्दाला दाद देणे म्हणजे आपल्या रसिकतेची परमावधीच अशी भावना शौकिनांमध्ये हमखास प्रकट होते. शेकडो शेर त्या शौकिनांच्या ओठांवर असतात आणि प्रसंगानुरूप ते आदाब अर्ज करीत नजाकतीने पेश करताना त्यांचा चेहरा मोठ्या अभिमानाने फुललेला दिसतो. या शायरीची एकदा चटक लागली की आपल्या रसिकतेला उधाण येत जाते आणि जीवनातल्या लहानमोठ्या अनुभवाकडे पाहताना एक वेगळीच अलिप्त नजर प्रभावी ठरते. आपल्याच त्या अनुभवांकडे आपण हमदर्द शायराच्या नजरेने दूरस्थाप्रमाणे बघू लागतो आणि आपले सुखदुःख शेरमधील शब्दांनी गोंजारण्यात मशगुल होतो. दुःखही मग आस्वाद्य होते आणि त्याचीच चटक लागते.

अशा या शायरीच्या दुनियेत एखाद्या जाणकाराबरोबर फेरफटका करायला मिळणे हे एक भाग्यच! ते भाग्य मराठी वाचकांना डॉ. सुरेशचंद्र नाडकर्णी यांच्या गजल या पुस्तकाच्या रूपात लाभले आहे असे म्हणायला हरकत नाही. विद्याधर गोखले, सुरेश भट, डॉ. विनय वाईकर, संगीता जोशी, भाऊसाहेब पाटणकर प्रभृतींनी गेल्या काही वर्षात शेरशायरी आणि गजल यांजकडे मराठी वाचकांचे लक्ष वेधले आहे. प्रा. नाडकर्णी यांनीही पंधरा वर्षांपूर्वी गजलवरचे आपले पुस्तक प्रसिद्ध करून पायाभूत काम केले. विद्याधर गोखले यांनी त्या वेळी प्रस्तावनेत म्हटले होते, “हा ग्रंथ म्हणजे उर्दू शायरीचा छोटासा हेमकोश (गोल्डन ट्रेझरी) असून तो गजलविषयक जाणकारी वाढवून मराठी गजलांचा प्रांत श्रीमंत करील.” त्या पुस्तकाची ही दुसरी सुधारित अद्ययावत आवृत्ती.

गजलाची सलामीची समयक द्विपदी (मतला), शेराची पहिली ओळ (उला मिसला), शेराची दुसरी ओळ (सानी मिसला), पूर्वयमक (काफिया), अंत्ययमक (रदीफ) या तांत्रिक गोष्टींबरोबर विषयानुसार गजलचे रिवायती (शृंगारप्रधान पारंपरिक), तरक्की पसंद (सुधारणावादी) आणि जदीद (आधुनिक) हे मुख्य प्रकार याकडेही विद्याधर गोखले यांनी लक्ष वेधले आहे. गजलची वैशिष्ट्ये सांगताना ते म्हणतात, “मोजक्या शब्दात मोठा आशय व्यक्त करणे,

प्रत्येक द्विपदी (शेर) स्वतंत्र असणे, विशिष्ट संकेतांचा कौशल्यपूर्ण वापर करून उत्कट अभिव्यक्ती साधणे. गजल ही अनेक स्वयंपूर्ण उत्कट बिंदूंची मालिका बनते आणि तिचा प्रत्येक शेर स्वतंत्र असल्यामुळे तो केव्हाही वेगळा काढून सुभाषितासारखा कुठेही वापरता येतो हा गजलेचा एक खास सौंदर्यपैलू आहे.” प्रा. नाडकर्णी यांच्या या सर्व विवेचनावर विद्याधर गोखले पसंतीची मुद्रा मारतात; आणि शायरांचे परिचय हे डोळस प्रेमादराने लिहिलेले आहेत, त्यात रुक्षपणा नाही हेही आवर्जून सांगतात.

गजलचा शब्दकोशात दिलेला अर्थ ‘सुखत अज माशूक गुफ्तन’ किंवा ‘महबूबासे बातें करना’ हा असला तरी प्रत्यक्ष संभाषणापेक्षा स्वगताच्या स्वरूपातच महबूबाके बारेमें या महबूबा बातें करण्यात आल्याचे दिसते. (२).

पर्शियनमध्ये गजल हा एक शब्द असून त्याचा हरीण असा अर्थ आहे. हरिणाच्या पाडसाला गजाला म्हणतात. हालचालीतील लालित्य आणि मूर्तिमंत नाजूक सौंदर्य यांच्याशी साधर्म्य म्हणून गजल हे नाव या काव्य प्रकाराला देण्यात आले असावे असाही एक विचार यात आला आहे.(२)

गजल हा पक्क्या वृत्तात बांधला जाणारा काव्यप्रकार आहे. गजलेच्या पहिल्या ओळीचे गण-मात्रायुक्त असे जे काही वजन असेल ते प्रत्येक ओळीला बंधनकारक असून शेवटच्या ओळीपर्यंत त्यात जराही बदल केला जात नाही. (३) गजलेत पाच वा जास्त द्विपदी असतात; बहुधा विषम संख्याच दिसून येते. समान उच्चारांच्या शब्दांचे यमक (काफिया) किंवा एक वा अधिक शब्दांची होणारी पुनरावृत्ती (रदीफ) या रूपात यमक वापरले जाते. अशी दुहेरी यमकाची शब्दयोजना दर्शविण्यासाठी मराठीत शब्द आढळत नाही. डॉ. नाडकर्णी यांनी त्याला अत्यंत यमक (रदीफ) हा शब्द सुचवला आहे. (३)

गजलच्या पहिल्या शेराला मतला म्हणतात, त्यावरून मराठीतील मथळा शब्द आला असावा.

प्रत्येक शेराला एक स्वतंत्र विचार किंवा कल्पना मांडण्यात आलेली असते. एकाच गजलेच्या वेगवेगळ्या शेराला वेगवेगळ्या भावनांचा आविष्कार असू शकतो, तसाच एकाच भावनेचाही विस्तार असू शकतो (रवानी गजल) परंतु प्रत्येक शेर आपल्या परीने स्वतंत्र असावा. गजल म्हणजे भावगीत नव्हे. (५) एकेक शेर ही स्वतंत्र काव्यकल्पना असते; स्वयंपूर्ण कविता असते. आणि त्या मोजक्या शब्दांनिशी काफिया रदीफचे बंधन पाळूनही प्रत्येक शेरने परमोच्च बिंदू गाठावा अशीही अपेक्षा असते. एकाच वृत्तातील अनेक एक यमकी द्विपदीच्या परमोक्त बिंदूंची मालिका म्हणजे गजल असे त्यामुळे म्हणता येते.(५)

गजल गायकी हेही असेच एक परंपराबद्ध दालन आहे. ख्याल गायकीचा जनक अमीर खुसरो (इ.स. १२५० ते १३२५); भारतात कव्वाली गायकी प्रस्थापित करणारा सूफी संत हजरत मोइनुद्दिन चिश्ती (११४२-१२२६), यांनी त्याचा पाया घातला. परंतु पुढे तवायफ-नायकिणींनी राजेरजवाडे आणि अमीरउमराव यांच्या रंजनासाठी गजल गायकीला वेठीला धरले. नृत्य व हावभाव यांची जोड देऊन कथक तुमरीची अदाकारी सर्वमान्य होत राहिली.

बेगम अख्तर यांनी गजलगायनाला एक प्रतिष्ठा प्राप्त करून दिली. त्यांच्या गायनाला शास्त्रीय संगीताची बैठक असे; कमीत कमी अन् मोजक्या सुरांचा वापर करून शब्दांना उठाव

येईल अशा प्रकारे आणि श्रोत्यांच्या अंतःकरणाचा ठाव घेतिल अशा नजाकतीने केलेली गजलची पेशकारी हे बेगम अख्तरचे खास वैशिष्ट्य ठरले.

स्त्रियांच्या शास्त्रीय गायकीला मैफलीची घरंदाज प्रतिष्ठा मिळवून दिली ती हिराबाई बडोदेकर यांनी! बेगम अख्तर व हिराबाई या दोघींनी कैराना घराण्याचे उस्ताद वहीद खाँ यांची तालीम घेतली होती. हिराबाई बेगमसारखी दादरातुमरी शिकू पाहत होत्या तर बेगम अख्तर हिराबाईची तान शिकण्यासाठी उत्सुक. पण वहीदखाँनी दोघींना त्यांच्या त्यांच्या गळ्याची जात ओळखून वेगवेगळी गायकी शिकवली. (१५).

डॉ. नाडकर्णी यांनी मराठी गजलचाही त्रोटक आढावा घेतला आहे. त्यांना ज्ञानेश्वर-रामदास यांच्या रचनेतही गजलसदृश रचना आढळून आल्या आहेत; आणि कवी अमृतराय (१६८९-१७५३) यांच्या रचनात गजलांची सर्व वैशिष्ट्ये मौजूद दिसतात. कविवर्य मोरोपंतांच्याही रसते न राघवाच्या थोडी यशात गोडी
निंदा स्तुती जनांच्या वार्ता वधू-धनाच्या
खोट्या व्यथा मनाच्या काही न यात गोडी
यासारख्या रचनांत मक्ता वा मक्त्याचा शेर आढळतो.

माधव जूलियन यांच्या 'गजजलांजली'ने १९३० मध्ये गजलकडे मराठी वाचकांना वळवले. पण त्यांची गजल फारशी रुजली नाही असे नाडकर्णींना वाटते. त्यानंतर सुरेश भट व भाऊसाहेब पाटणकर यांची नावं घ्यावी लागतात.

गजलेत आढळणारे आदम, हव्वा, शैतान, इब्लीस, आसमाँ, इश्क, फलक, ईसा, मसीहा, इब्ने मरियम, कयामत, हश्र, महशर, काफिर, कैस, मजन्नू, जाहिद, वाहज, वाज, नासेह, शेख, बिरहमन, सनम, बुत, बुतकदा, बुतपरस्ती, शराब, साकी, मीना, मयकदा, मयखाना, सरूर, खुमार, सूफी वगैरे शब्द हे विशिष्ट संदर्भानी संपृक्त असतात. गजलेच्या बांधणीतला त्रिमिती डॉ. नाडकर्णी स्पष्ट करताना म्हणतात, "प्रत्येक शेराला एक स्वतंत्र विचार किंवा कल्पना बांधलेली असते. सतत बदलणारा काफिया, न बदलणारी रदीफ, आणि त्यांच्या संघर्षातून उद्भवणारा नाट्यपूर्ण भावनोद्रेक. शेराला अनुभवाला येणारे नाट्य या तीन बिंदूंमध्ये फुलत राहते. (२९).

अभिधा-शब्दार्थ-इश्के मिजाजी, प्रेमानुभव, काफिया, हरीण
लक्षणा-सांकेतिक अर्थ-इश्के हकीकी, अटक नियती, रदीफ, पारधी
व्यंजना-ध्वन्यर्थ, इश्के रूहानी, भावनोद्रेके, संघर्ष नाट्य, करुणा, शेर
अशी त्रिकोणी मांडणीही नाडकर्णी यांनी करून दाखवली आहे. (पृष्ठ ३३)
अरबी छंदशास्त्रातील १९ मूळ वृत्ते व त्यांची वजने याबद्दलची माहितीही सविस्तर दिली आहे (३५-३८).

मीर तळी 'मीर', बहादुरशाह जफर, शेख इब्राहिम जौक देहलली, मिर्जा असदुल्ला खाँ, गालिब, मोमिन, दाग, हसरत, इक्बाल, जिगर मुरादाबादी, फिराक गोरखपुरी, जोश, हफीज, मजाज लखनवी, फैज, अख्तर, कतील शिफाई, साहिर लुधियानवी, कालिदास गुप्ता रिजा या शायरांच्या काव्यरचनांचा धावता आस्वाद घेऊन, त्यांची खासियत सांगणे हे या पुस्तकाचे प्रमुख आकर्षण म्हणता येईल. या प्रत्येकाच्या निवडक गजला देऊन त्यांचे अर्थ सांगितले

आहेत; तसेच त्या गजलांमधील आशयसौंदर्य व रचनाकौशल्य उलगडून दाखवले आहे. त्या त्या शायरची वैयक्तिक माहिती व त्याचे काव्य यांचीही कुठेकुठे संगती लावली आहे.

गालिबच्या आरंभीच्या उर्दू रचनातही फारसी शब्दांची संख्या मोठी असे; त्यामुळे त्याच्या मुशायऱ्यांची गर्दी घटत चालली. त्याला चाहत्या मित्रांनी सांगितले तुझे शेर रसिकापर्यंत पोचत नसतील तर तुझी शायरी व्यर्थ ठरेल. तेव्हा त्याने आपला १८ हजार शेरंपैकी १२०० शेरांचे सोप्या उर्दूत पुनर्लेखन केले. आश्चर्य म्हणजे या १२०० शेरांनीच गालिबला दिगन्त कीर्ती मिळवून दिली. त्याचे फारसीप्रचुर उर्दूतले शेर आजही त्या मानाने रसिकांना अपरिचितच आहेत. मात्र गालिबला आपले तेच मूळचे शेर महान वाटत.

फारसी बीं ता ब बीनी नक्श हाये रंग रंग

गुजर अज मज्मुआ-ए-उर्दूके बेरंगे मन अस्ता

(माझ्या प्रतिभेचे अनेकानेक पैलू बघण्यासाठी माझे फारसी काव्य बघा. उर्दू काय बघताय? फारसीच्या तुलनेत ते अगदीच सामान्य आहेत.)

डॉ. नाडकर्णी हे पुण्याला वाडिया कॉलेजमध्ये प्राणीशास्त्राचे प्राध्यापक होते. उर्दू काव्यातील देशप्रेम या विषयावर प्रबंध लिहून त्यांनी डॉक्टरेट मिळवली. बेगम अख्तर व वसंतराव देशपांडे यांचा त्यांना उदंड सहवास लाभला. गजल या पुस्तकामुळे त्यांच्या या क्षेत्रातील व्यासंगाची कल्पना येते.

पृष्ठे २६८ किंमत : १८० रु. सवलतीत : १४४ रु.(सवलत १५मे)

सभासदांना : रु. पोस्टेज : १५ रु.

फेब्रुवारी २००१ स्पर्धा निकाल

ललित लेख - १. तळ्यात मळ्यात २. अवतीभवती
कथासंग्रह - १. अकल्पित २. अखेरचे पर्व ३. उत्तरार्ध ४. कमान
५. हुंकार ६. विदेही ७. टिंबे

यशस्वी स्पर्धक

१. प्रमोद बळवंत जोशी - 'मनु', श्रीनगर वसाहत, मांडवा रोड, अंबेजोगाई ४३१५१७
२. लीला होनप - 'सरस्वती', १५६२ ब, सदाशिव पेठ, पुणे ३०
३. मधुसूदन वासुदेव सराफ - सी-१/५६/६, श्रीरंग सोसायटी, ठाणे (पश्चिम) ४००६०१

यशस्वी स्पर्धकांचे हार्दिक अभिनंदन!

आपण आपल्या पसंतीची १०० रु. किंमतीची पुस्तके कळवावी.

आमचा पत्ता - मेहता मराठी ग्रंथ जगत, द्वारा मेहता पब्लिशिंग हाऊस,
१२१६ सदाशिव पेठ, मुलांच्या भावे हायस्कूल जवळ, पुणे -३०

फुले आणि काटे

महाराष्ट्राच्या मुख्यमंत्र्यांना अनावृत्त पत्र

मा. मुख्यमंत्री विलासराव देशमुख यांस,
स.न.वि.वि.

केंद्रीय अर्थसंकल्प जाहीर झाला आहे व राज्याचा अर्थसंकल्प येऊ घातला आहे. या दोन अर्थसंकल्पातील संधिकाळात हे पत्र लिहित आहे. ते काही प्रश्न विचारण्यासाठी.

महाराष्ट्र शासनाने लेखकांना मिळणारे मानधन हे १ मे २००० पासून विक्रीकरास पात्र ठरविले असून, त्यावर चार टक्के विक्रीकर आकारला जाणार आहे आणि सर्व प्रकाशकांना विक्रीकर विभागातर्फे नोटिसा बजावण्यात येत आहेत, असे वाचनात आले. महाराष्ट्राच्या विक्रीकर अधिनियमात (१९५७) अंशतः सुधारणा करण्यात आली असून, हा कर लेखकांनी भरला नाही, तर तो प्रकाशकांकडून वसूल केला जाईल. असेही एक कलम त्यात आहे. शासनाच्या या निर्णयासंबंधात अनेक गंभीर प्रश्न निर्माण होतात, ज्यांची सांगोपांग चर्चा होणे आवश्यक आहे.

अन्य नागरिक भरतात, त्याप्रमाणे साहित्यिक हे आयकर भरत नाहीत, असा तुम्हाला संशय आला आहे. का? जर असा संशय आला नसेल, तर आयकराच्या रूपाने, त्यांच्या मिळकतीचा ठराविक हिस्सा सरकारजमा होत असताना, परत विक्रीकराच्याद्वारा त्याच उत्पन्नावर नव्याने आणखी एक कर लादायचे कारण काय? खास साहित्यिकांवरच ही (अव) कृपा कशासाठी? भाजी, फळं, बिस्किटे, ट्यूबपेस्ट, वाणसामान यासारख्या सतत लागणाऱ्या ग्राहकोपयोगी वस्तूंची विक्री आणि कथा, कादंबऱ्या, कविता, चरित्र यासारख्या साहित्यप्रकारांची अथवा पुस्तकांची विक्री ही तुम्ही एकाच मापाने तोलता का? मापत असाल तर चुकीचे आहे.

पुस्तकांचे 'शेल्फलाईफ' फार कमी असते. काही कोटी मराठी माणसे महाराष्ट्रात, भारतात व भारताबाहेर अस्तित्वात असतात. जेमतेम एक हजार प्रतींची आवृत्तीही खपता खपत नाही. पुस्तके खपवणे हे येरागबाळ्याचे काम नोहे! मराठीत पुस्तके प्रसिद्ध करणारे प्रकाशक खूप आहेत. पण तडाखेबंद विक्री करणारे हाताच्या बोटावर मोजता येतील. प्रकाशकांचे प्रयत्न कमी पडत असतीलही; परंतु ग्राहकोपयोगी वस्तूंची विक्री व पुस्तकांची विक्री यातील भेद नजरेआड

करून चालणार नाही. काही अपवादात्मक पुस्तकांच्या दुसऱ्या आवृत्त्या निघतात. अन्य पुस्तके ताजीताजी असताना जातील तेवढीच. मग ती जुनी होतात. नव्या पुस्तकांच्या मागे लपली जातात. वाचकांच्या नजरेपासून दुरावतात. दुकानात मागच्या भिंतीपाशी अथवा अनेकदा बांधणी न झालेल्या अवस्थेत प्रकाशकांपाशी गोडाऊनमध्ये निपचित पडून राहतात.

पुस्तकावर लेखकाला सामान्यतः दहा टक्के अथवा पंधरा टक्के रॉयल्टी मिळते आणि ती पुस्तकांच्या खपानुसार चुकती केली जाते. तेव्हा त्या दहा-पंधरा टक्क्यांसाठीही लेखकांना वर्षानुवर्ष ताटकळत रहावे लागते. पुस्तके खपली नाहीत तर रॉयल्टी कशी मिळणार? सारांश, या अशा मानधनावर जर तुम्ही विक्रीकर लावला, तर तो वसूल करायलाच तुम्हाला जास्त खर्च येईल. शिवाय हा खर्च तुम्ही परत आमच्यावरच कर लादून वसूल करणार. हा सारा 'अव्यापारेषु व्यापार' कशासाठी?

हे दहा टक्के मानधन सर्वच लेखकांच्या पदरी पडते, असेही नाही. काही प्रकाशक तर मानधन न देण्यासाठीच प्रसिद्ध आहेत. काही प्रकाशक नवोदित लेखकांच्या 'हौशीचा मामला' ओळखून, त्यांच्याकडूनच पैसे घेऊन पुस्तके काढतात, अशा परिस्थितीत लेखकांवर कसला विक्रीकर लावताय? ग्रंथव्यवहारातून फार मोठी आर्थिक उलाढाल होते आणि लेखक गब्बर होतात, अशी 'अवस्था' निदान महाराष्ट्रात तरी नाही. तेव्हा हा अन्यायकारी कर लादण्यापूर्वी लेखकांना मानधन काय मिळते, याची चौकशी तरी तुम्ही करायला हवी होती. अजूनही वेळ गेलेली नाही. शुभस्य शीघ्र!

लेखन हा महाराष्ट्रात व्यवसाय होऊच शकत नाही. याचे कारण निव्वळ लेखन करून 'विचारवंतांच्या या भूमीत' कोणाचीही गुजराण होऊ शकणार नाही. वृत्तपत्रे, साप्ताहिके, मासिके असा सर्वत्र संचार करून शिवाय पुस्तकं लिहिणाऱ्या लेखकाचाही तो पोटापाण्याचा व्यवसाय ठरू शकणार नाही. नियतकालिकांकडूनही लेखकाला जी रक्कम मिळते तिचा विचार करता 'मानधन' नामक आदबशीर, श्रीमंत चेहऱ्याचा शब्द वापरणे जरा जडच जाईल. 'फुल ना फुलाची पाकळी' (बहुधा पाकळीच हाती येते) पद्धतीत 'मोबदला' असतो. नियतकालिकांपैकी मासिके ही तर बहुधा 'दारिद्र्य रेषेखाली' असतात. त्या मानाने साप्ताहिके, दैनिके यांची स्थिती चांगली असते. तरीही त्यामुळे लेखकांची परिस्थिती बदलते, असे मुळीच नाही. सामान्यतः जुजबी मोबदल्यावर बोळवण करण्याकडेच कल असतो. त्यातून मराठी लेखकांची अस्मिता भलतीच प्रखर! मोबदल्यासाठी घासाघीस करणे त्यांना जिवावर येते, संकोच वाटतो किंवा अपमानास्पद वाटते. जे लेखक न लाजता, 'सौदा' करून मानधन ठरवतात, ते भांडकुदळ ठरले, तरी त्यांना जरा बरे मानधन तरी मिळते, हा स्वानुभव आहे. अशांवर जरा कमी अन्याय होतो इतकाच त्याचा अर्थ. अगदी अपवादात्मक लेखकांना स्वयंस्फूर्तीने योग्य ते मानधन दिले जाते. त्यांची संख्या चार टक्केही नसेल. तेव्हा अपवादाने नियमच सिद्ध होतो.

थोडक्यात म्हणजे लेखकांवर चार टक्के विक्रीकर लावून तुम्ही काय साधणार? हा 'जिझिया' कर लेखक कदापिही मान्य करणार नाहीत. तसेच प्रकाशकही तो भरू इच्छिणार नाहीत. मग ते चार टक्के जाणार. पुस्तकांच्या किमतीत ते 'अँडजस्ट' करायचे का? पण तसे केले तरी परत त्यावरही विक्रीकर लागणारच. हॉटेलमध्ये ग्राहकांकडून पदार्थावरील विक्रीकर वसूल केला जातो, तशी सोय पुस्तकांबाबत नाही. शिवाय जो कर मुळातच गैरलागू आहे, तो

वाचकांनी तरी का घावा?

वाचनसंस्कृती शेवटी संपन्न होणार आहे ती लेखक, प्रकाशक, ग्रंथविक्रेते आणि वाचक यांच्या सुखद व सौष्टवपूर्ण नातेसंबंधातून. या संबंधावर तुम्ही कुन्हाड का चालवता?

करवसुलीतून पैसा उभारण्यासाठी तुम्ही आता उद्योगजगताकडून सांस्कृतिक क्षेत्राकडे मोहरा वळवला आहेत, याचा अर्थ खजिना चांगलाच खाली झालेला दिसतो आहे. सतत कर वाढविण्याऐवजी तुम्ही वारेमाप सरकारी खर्च काबूत ठेवण्यासाठी गंभीरपणे पावले का नाही उचलत?

मराठी लेखकांची ही चिंताजनक अवस्था पाहून तुम्ही जराही दुःखी होऊ नका अथवा एखादी कल्याणकारी योजना वगैरे राबवण्याचा विचारही मनात आणू नका. 'ग्रंथव्यवहार' हीदेखील एक 'बाजारपेठ'च आहे. तेथेही मागणी-पुरवठ्याचेच तत्त्व कार्यरत असते. त्यामुळे सरकारी हस्तक्षेप हा बाजारपेठेचा तोलच बिघडवायला कारणीभूत होतो. आमच्या हक्कासाठी आम्हाला भांडायला लागले, तरी हरकत नाही. तो आमचा जन्मसिद्ध हक्कच आहे. आमच्या वतीने अन्य कोणी भांडू नये. तुम्ही फक्त एकच करा. तुमचा मोहरा आमच्याकडे वळवू नका. विक्रीकराच्या निमित्ताने सरकारी अधिकाऱ्यांचा ससेमिरा मागे लावू नका. बाकी आम्ही आमचे बघून घेऊ.

अंजली कीर्तन (महाराष्ट्र टाईम्सवरून)

मेहता मराठी ग्रंथजगत

दि रजिस्ट्रेशन अॅक्ट ऑफ न्यूजपेपर्स (सेंट्रल) रुल्स १९५६

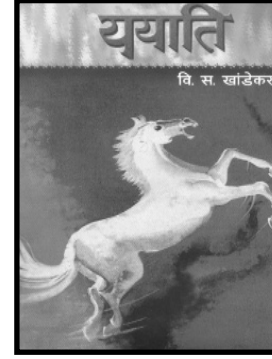
नियम क्र. ८ अन्वये निवेदन फॉर्म ४

- १) प्रकाशन स्थळ : मेहता पब्लिशिंग हाऊस, १२१६, सदाशिव पेठ, पुणे-३०.
- २) प्रकाशन काल : मासिक
- ३) मुद्रक, प्रकाशक व संपादक : सुनील मेहता, १२१६, सदाशिव पेठ, पुणे-३०.
राष्ट्रीयत्व : भारतीय
- ४) प्रकाशनाची मालकी : सुनील मेहता, १२१६, सदाशिव पेठ, पुणे-३०.

मी, सुनील अनिल मेहता, असे घोषित करतो की वर दिलेला तपशील माझ्या समजुतीप्रमाणे व माहितीप्रमाणे बरोबर आहे.

दि. १५-४-२००१

सुनील मेहता
प्रकाशक

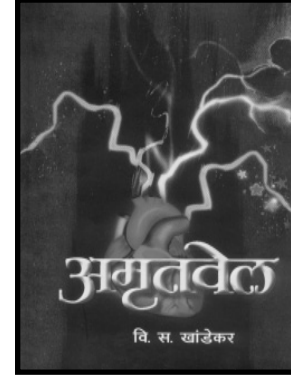
ययाति

खांडेकरांच्या
साहित्यशिरपेचातील
मानाचा तुरा

किंमत १५० रु.

सभासदांना ११३ रु.

पोस्टाने १३३ रु.

अमृतवेल

प्रीतीचा खरा अर्थ
सांगणारी- अमृतवेल

किंमत ८० रु.

सभासदांना ६० रु.

पोस्टाने ७५ रु.

नवी पहाट : ओशो

अनुवाद : प्रज्ञा ओक

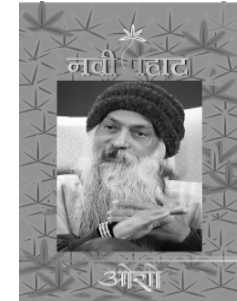
ओशोचं मौलिक विचारधन प्रश्नोत्तरांच्या

रूपात - सर्व जिज्ञासूंसाठी !

किंमत : १०० रु.

सभासदांना : ७५ रु.

पोस्टाने : ९० रु.

कांचनगंगा

माधवी देसाई

गोमंतकातील एका महान
गानतपस्विनीची स्वराभिषेचन
करणारी अलौकिक चरितकहाणी !

किंमत : १५० रु.

सभासदांना : ११३ रु.

पोस्टाने : १२८ रु.

॥रसिक वाचकांना आवाहन॥

वाचकांसाठी आम्ही एक नवे सदर सुरु करीत आहोत. वाचक मित्रहो, आमच्या प्रकाशनाच्या आपल्याला आवडलेल्या पुस्तकांबद्दलचे मत पत्ररुपाने कळवा. या पत्रांना शक्य होईल त्याप्रमाणे ग्रंथजगतच्या अंकात प्रसिद्धी दिली जाईल. वाचकांनी स्वतःचे नाव, पत्ता, शिक्षण व व्यवसाय इ. माहितीसह आपली मते कळवावीत.

आमचा पत्ता

मेहता मराठी ग्रंथजगत, १२१६ सदाशिव पेठ, पुणे-३०

स.न.वि.वि.

आपण प्रकाशित केलेले शोभा डे यांचे 'सिलेक्टिव्ह मेमरी' हे आत्मचरित्रात्मक पुस्तक नुकतेच वाचले. ते मनापासून आवडले. माझा वाचनानंद आपणास कळवावा यासाठी हे पत्र! सर्वप्रथम एवढ्या ६०० पानांच्या देखण्या छपाईच्या पुस्तकाची किंमतही माफक ठेवल्याबद्दल आपले मनःपूर्वक आभार. सध्या हा दर साधारणपणे पानाला एक रुपया या प्रमाणात असतो, त्यामुळे ही गोष्ट जास्त प्रकर्षाने जाणवली इतकेच ...

आत्मचरित्रात्मक लेखनासाठी आवश्यक असलेले सर्व लेखनगुण तर या लेखनात आहेतच. एका चतुरस्र, संवेदनाशील बंडखोर व्यक्तिमत्त्वाचे विविध घटनाप्रसंगांनी भरलेले आयुष्य अत्यंत पारदर्शक मनमोकळेपणाने पण संयमित लेखनशैलीने सुरुवातीपासून शेवटपर्यंत वाचनीय झाले आहे. लेखनात कुठेही अनावश्यक भाग जाणवला नाही... यातही प्रत्येक घटनाप्रसंगानुरूप लेखिकेचे त्यावरचे चिंतन हा आकर्षक भाग वाटला.

मॉडेलिंग, पत्रकारिता, लेखक, संपादक अशा सर्व भूमिकेतून लेखिकेने केलेला आयुष्याचा प्रवास, त्यातले विविध घटना-प्रसंग, त्यावरचे चिंतन या सर्व गोष्टी वाचनीयता वाढवत नेतात. सर्वात महत्त्वाचे काम अनुवादकाचे आहे. हे लेखन मुळातून मराठीतूनच केल्यासारखे वाटते. हा एकच अभिप्राय अनुवादकर्त्याला अभिप्राय म्हणून पुरेसा आहे. अन्यथा भाषांतर या प्रकाराला सुंदर स्त्रीची उपमा देतात. When beautiful not faithful, when faithful not beautiful वगैरे वगैरे - भाषांतराचे हे काम beautiful आणि faithful असे दोन्हीही झाले आहे. थोडक्यात सांगायचे तर चांगल्या पुस्तकासाठी आवश्यक असलेले सर्व गुण सदर लेखनात आहेत. अशा चांगल्या लेखनाचा शोध घेऊन वाचकांपुढे ठेवण्याचे काम आपण प्रकाशक म्हणून चोखपणे पार पाडले आहे, याबद्दल एक रसिक वाचक म्हणून मी आपले मनःपूर्वक कौतुक करतो.

माझ्यातर्फे आपण लेखिका आणि अनुवादिका या दोघांनाही मनःपूर्वक शुभेच्छा कळवाव्यात. एक सुंदर पुस्तक वाचनप्रेमीसाठी उपलब्ध करून दिल्याबद्दल आपले मनःपूर्वक आभार.

डॉ.र.म. शेजवलकर

१०४, वर्धमान टॉवर्स, भास्कर कॉलनी, म.गांधी पथ,
नौपाडा, ठाणे (पश्चिम) ४०० ६०२

- ◆ एप्रिल २००१
- ◆ वर्ष पहिले
- ◆ अंक सहावा

मेहता मराठी ग्रंथजगत

— अनुक्रमणिका —

संपादकीय -	२
साहित्यवार्ता	४
पुरस्कार	२०
पुस्तक परिचय	
ख्यातनाम इतिहासकार- अनु. सुधा नरवणे	२३
रावीपार- अनु. विजय पाडळकर/मोहन वेल्हाळ	२८
जिज्ञासापूर्ती- निरंजन घाटे	३३
नामशेष झालेले प्राणी- डॉ. किशोर पवार	३७
गजल - सुरेशचंद्र नाडकर्णी	४०
नवी स्पर्धा	२२
निकाल	४३
फुले आणि काटे	४४

- ✳ मांडणी-अक्षरजुळणी : ✳ संपादक-मुद्रक-प्रकाशक : सुनील मेहता,
मेहता पब्लिशिंग हाऊस १२१६ सदाशिव पेठ, धनश्री अपार्टमेंट्स, पुणे-३०.
फॅक्स : ०२०-४४७५४६२
Email - mehpubl@vsnl.com

या अंकातील लेखांतील मते ही त्या त्या लेखकांची असून त्यांच्याशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.